

КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМ. І. ОГІЄНКА

Історичний факультет

Кафедра історії України

Кваліфікаційна робота

магістра

з теми **ОЛІМПІАДА ПАЩЕНКО – ВИЗНАЧНА ПРЕДСТАВНИЦЯ
УКРАЇНСЬКОГО ВІДРОДЖЕННЯ (1917–1920 рр.)**

Виконав: здобувач вищої освіти

II курсу, групи Іst1-M23

напряму підготовки

014 «Середня освіта. (Історія)»

Освітньо-професійна програма:

Середня освіта

Ковальчук Богдан Олександрович

Науковий керівник: доктор історичних

наук, професор Завальнюк Олександр

Михайлович

Рецензент _____

КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ - 2024

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА.....	6
1.1. Джерельна база дослідження.....	6
1.2. Історіографія. Постать О. Пащенко в дослідженнях українських істориків.....	12
РОЗДІЛ 2. ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ ТА ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ	
О. М. ПАЩЕНКО	18
2.1. Життєвий шлях Олім্পіади Пащенко	18
2.2. Роль сім'ї та родинного середовища у формуванні особистості О.М. Пащенко.....	27
2.3. Освітня діяльність Олім্পіади Пащенко.....	31
2.4. Внесок О.М. Пащенко в створенні Кам'янець-Подільського університету	38
2.5. Олім্পіада Пащенко - відома шевченкознавиця.....	47
РОЗДІЛ 3. ВНЕСОК ОІМПІАДИ ПАЩЕНКО В УКРАЇНСЬКЕ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ. ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ.....	52
3.1. Діяльність О. Пащенко в Українській Центральній Раді.....	52
3.2. Участь О. Пащенко в просвітницькому русі.....	54
3.3. О. Пащенко - керівник повітової народної управи.....	59
3.4. Представники українського відродження-сподвижники О. Пащенко.....	66
3.5. Участь О. Пащенко в Кам'янецькому біженецькому комітеті.....	70
3.6. Вшанування пам'яті Олім্পіади Пащенко.....	74
ВИСНОВКИ.....	79
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	83

ВСТУП

Актуальність теми дослідження пов'язана із збільшенням інтересу дослідників до питань вивчення регіональної історії та історії Української революції (1917-1921pp.) через персоніфікацію історичного процесу та виявлення впливу особистості на минуле народу та держави. Роль особистості в історії людства завжди залишалася предметом обговорення і дослідження. Здебільшого це стосується національної еліти, яка стимулює зміни у суспільстві, започатковує реформи, реалізує проєкти і, навіть, змінює хід історії.

У цьому контексті постать громадської діячки, подільської освітянки, шевченкознавиці, жінки-державниці Олімпіади Михайлівни Пащенко (1879-1972) є винятковою, адже завдяки своїй активній діяльності вона вписала своє ім'я в історію Української Центральної Ради, «Просвіти», Кам'янець-Подільського університету, не словами, а ділом прислуживши українському національному відродженню, яке в новітній історії України посідає особливе місце і базується на попередніх здобутках українського народу, зокрема, традиціях національної державності, матеріальній та духовній культурі. Дійсно, Українська революція - драматичний, суперечливий період, час коли український народ і його національна еліта, що еволюціонувала від ідей політичної автономії до усвідомлення власної державної незалежності, цінності української мови, української культури та української освіти, відкрила нові можливості для національного відродження. Визначною представницею якого була О.М.Пащенко, життєвий шлях якої, участь в національному просвітительському русі є яскравим прикладом незламності, працелюбства та ініціативності. Непересічна постать О. Пащенко-Шульмінської неодноразово привертала до себе увагу істориків, але в українській історіографії і дотепер немає жодного систематизованого монографічного дослідження про неї. Такий виклад справ мотивував, при залученні джерельного матеріалу, провести комплексне вивчення біографії, творчого доробку освітньої та громадської

діяльності Олімпіади Пащенко.

Об'єктом дослідження є освітньо-громадська діяльність О. Пащенко, її участь в реалізації університетського проєкту-відкриття Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету та вшанування її пам'яті нащадками.

Предметом дослідження є вивчення впливу особистостей на процеси державотворення, їх роль і місце у громадсько-політичному житті країни та окремого регіону.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період з 1879-2024рр.

Метою дослідження є висвітлення процесу становлення та внеску видатної постаті українського відродження часів УНР Олімпіади Пащенко-Шульмінської в державотворчий, освітній та просвітницький рух, а також аналіз причин вилучення радянською владою її імені з історії національно-визвольного руху.

Відповідно до цієї мети було окреслено наступні **завдання**:

- з'ясувати стан вивчення проблеми, обраної для дослідження;
- окреслити джерельну базу та методологію дослідження;
- систематизувати наукові публікації вітчизняних дослідників;
- з'ясувати основні чинники, які сприяли формуванню О. Пащенко як громадсько-політичної діячки, освітянки та шевченкознавиці;
- охарактеризувати участь О. Пащенко в УЦР;
- висвітлити її роль у створенні Кам'янець-Подільського університету;
- оцінити внесок О. Пащенко в українське національне відродження;
- проаналізувати процес меморіалізації імені О. Пащенко.

Методами дослідження для даної роботи є описовий метод, систематизації та підходи до вивчення історичних подій і явищ у їх взаємодії. Використовувались загальноприйняті методи синтезу та аналізу, історикокритичний та порівняльні методи, а також біографічний метод.

Елемент наукової новизни полягає у виявленні та систематизації наукових публікацій вітчизняних дослідників, в яких розкриваються різні

аспекти життєвого шляху та громадсько-культурної діяльності О.Пащенко. Вперше, на основі широкого кола джерел проаналізовано процес меморіалізації імені О. Пащенко.

Практичне значення полягає в тому, що основні положення й висновки магістерської роботи можуть бути використані для поглиблення знань з теми «Українська революція 1917-21рр», «Поділля в першій половині XX ст.»

Апробація результатів дослідження Результати дослідження, що включені до роботи, доповідалися на засіданнях кафедри історії України та звітній науково – практичній конференції студентів К-ПНУ імені Івана Огієнка в квітні 2024 року.

Структура магістерської роботи. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури.

Ключові слова: Українська Центральна Рада, Просвіта, Українська революція, меморіалізація

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА

1.1. Джерельна база дослідження

Замовчування імені Олімпіади Михайлівни Пащенко (1879-1972 рр.) та неможливість публікувати її інтелектуальний доробок, значна частина якого тривалий час була закритою для вільного доступу, призвела до того, що на сьогодні ще не має цілісного й системного дослідження про життєвий та громадсько-культурний шлях відомої просвітницької діячки.

Джерельну базу дослідження склали різноманітні за характером джерела особового походження. Серед них одними з найважливіших, безумовно, є її рукописні праці, твори та спогади самої Олімпіади Михайлівни Пащенко: "Життєпис" (1968), «Земство» (1938), «Відродження української школи. До 50-ти річчя» (1967—68), «Материнство. Фрагменти з життя» (1969—70), «Шкільна поема» (1969), "Записки сестри-волонтерки", "Заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету", "Фрагменти з життя народної школи у зв'язку з революційним рухом в 1905 р." (1955), а також літературні твори, п'єси та листи.

Варто відзначити, що сьогодні навіть не маємо повної бібліографії праць О. Пащенко. Десятки праць розкидані по різних часописах, що видавались як в Україні так і за кордоном. Частково, сама О.Пащенко-Шумлінська систематизувала свої мемуарні та літературно-педагогічні напрацювання, та це було уже на схилі літ, тож, можливо, не всі праці включено. Але цей документ ілюструє ставлення О. Пащенко до хронологічного та видового розподілу власного доробку, що допоможе глибше зрозуміти непересічну постать, якою була О. Пащенко-Шумлінська, та оцінити її діяльність на різних ділянках державотворення [77, с.198].

Для дослідження біографії Олімпіади Пащенко (1879-1972рр.) особливо цінним є «Життєпис» в якому вона сама розділила життєву долю на два етапи.

До першого вона віднесла життєві виклики, які були безпосередньо пов'язані з війною. Адже їй випало пережити три військових конфлікти: російсько-японську війну початку XX ст., в якій вона брала особисту участь, працюючи сестрою милосердя в одному із шпиталів на Далекому Сході, більшовицько-українське зіткнення, що мало неодноразове місце на Поділлі впродовж 1918–1920 рр., та період II світової війни, перебування на окупованій фашистами Волині, де на той час проживала О.Пашенко, працюючи в Дубнівському товаристві Червоного Хреста та допомагаючи радянським воїнам, які перебували у місцевих концтаборах [63].

Наступний етап життя був тісно пов'язаний з освітою, навчанням та вчителюванням. Події відслідковуються від власної родини, в якій і батько, і мати були вчителями, через революційні настрої, що панували в сільській школі, перші спроби самостійності, до революції 1917 року та початку будівництва українського шкільництва, що об'єднувало і початкову школу, і гуманітарний проєкт – заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету. До цього етапу О.Пашенко відносить й непростий період перебування в закладі соціального забезпечення, зразковому будинку престарілих учителів у Львові. Але найбільш знаковий період її активного життя, пов'язаний з добою Української революції 1917–1921 рр., практично випав з опису [25, ф. 14, оп. 1, спр. 1, арк. 3–4]. Не описувала О.Пашенко цей період і тоді, коли подавала автобіографічну інформацію у листах до Канівського музею. Згадала лише про своє походження, вказавши, що народилася на Поділлі у вчительській сім'ї, закінчила гімназію та педагогічні курси, але без отримання диплому, тому що бракувало документа про політичну благонадійність [63].

До мемуаристики відносимо і опубліковані в 1910 році в журналі «Русское богатство» її «Записки сестри-волонтерки». Згодом авторка озвучила їх перед кам'янецькою публікою у театрі.

Джерелом є і рукописні матеріали, які О.М.Пашенко підготувала до відкриття університету і які були опубліковані у місцевій пресі саме 22 жовтня.

Цей нарис-спогад «Як зародився Державний Український Університет у м.Кам'янці на Поділлі», а також замітка «Справа Кам'янецького Університету в Києві», який був розміщений у широкій замітці «Історія заснування Університету в Кам'янці» до першої річниці університету [68]. Але найбільшою працею став ще один нарис «Заснування Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету», опублікований у 1936 р. огієнківською «Нашою культурою», що виходила тоді у Варшаві [63]. На відміну від робіт мемуарного характеру інших авторів ця публікація є найбільш ґрунтовною і є цінним джерелом для дослідження цієї теми. Завдяки авторці добре відомо як зародилася ідея заснування університету, хто ініціював перед владою проєкт. З'ясовано коло питань, без вирішення яких не міг постати університет, імена місцевих діячів, які увійшли до складу університетської комісії по збудуванню Кам'янець-Подільського державного українського університету і докладали великих зусиль до вирішення низки організаційних і матеріальних питань. Однією з перших О.М. Пащенко звернула увагу на роль І.І.Огієнка у комплексному вирішенні проблем, юридичному оформленні університету, державному фінансуванні підготовки спеціалістів, кадровому забезпеченні навчального процесу. Вона спробувала, навіть, періодизувати історію створення закладу, виділивши наступні етапи: 1) зародження ідеї Відкриття, її обґрунтування та оформлення; 2) діяльність Кам'янецької організації товариства Просвіта щодо налагодження у цьому питанні діалогу з Києвом; 3) розвідувальна робота комісії Міністерства освіти УНР у Кам'янці-Подільському; 4) заходи органів місцевого самоуправління для виділення необхідних коштів і матеріальних ресурсів під майбутній навчальний заклад; 5) приїзд виконуючого обов'язки ректора до Кам'янця і вирішення формальностей для допомоги університету; 6) проведення університетською комісією конкретних заходів з підготовки до праці навчальних приміщень, бурси і їдальні; 7) свято відкриття закладу 22 жовтня 1918 р.[65, с.343]. За визначенням О.М. Завальнюка, саме О. Пащенко була першою дослідницею історії університету [39].

У праці «Земство», яку О. Пащенко написала у 1938 р., перебуваючи у Дубно вона відтворює широку панораму державного будівництва на Кам'янецьчині, зокрема організації українського шкільництва.

Щодо її літературно-педагогічної творчості, то тут О. Пащенко наголосила, що вона не є літератором чи драматургом, а лише колишньою вчителькою. Тому її праці насправді потребують певної корекції та редагування. Вона пояснювала, що, працюючи над п'єсами, була до певної міри була натхненна твором О.Іваненко «Тарасові шляхи», який взяла за основу планування, звіряючи матеріал з документами, щоденниковими записами та листуванням Т.Шевченка, спогадами його сучасників [16, с. 276]

Епістолярний матеріал, який О.Пащенко направляла до Канева ліг в основу формування першої справи її особового фонду в Науковому архіві [4, ф.14,оп. 1, спр. 1, арк. 20–46]. Цінність надісланої кореспонденції зумовлюється, зокрема, тим фактом, що копії цих листів відсутні в її особовому фонді в Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України. Слід визнати, що співробітники Канівського музею і передусім В.Кривицька докладали чималих зусиль, аби твори О.Пащенко дійшли до читача. Вони зверталися за рецензіями до різних письменників. Так, Г.Григор'єв високо оцінив мемуарну спадщину Олімпіади Михайлівни. На його думку, «вона має все для того, щоб сподіватися на уважне до них ставлення» [16, с. 277]. Але це не заспокоювало О.Пащенко. Вона реально бачила, що може зробити радянська цензура. І в листі до В.Кривицької зізнавалася, що «поки я стримаюся з цим. Тепер така навала матеріалів в зв'язку з 50-річчям революційних подій, боїв, боротьби, героїзму, нового будівництва і т. п. – що теки тріщать наповнені і вистачить того матеріалу на кілька літ» [78, с. 181]. Вочевидь, О.Пащенко не могла сказати більш відверто, що революційна доба початку ХХст. для неї особисто уособлювалася зі справою утвердження національних засад у всіх важливих сегментах державотворчої практики, особливо у царині освіти. Для радянської влади аналіз подій з точки зору розвитку української перспективи не мав

жодного сенсу. Тому навіть завершені матеріали «про боротьбу школи за рідне слово, про участь школи в революційних подіях, про перші професійні спілки учительства, про українську секцію при тифліському товаристві народних читань, про народне самоврядування та інші, – зізнавалася вона, – просунуть не маю сили і не маю ходу» [78, с. 181]. І вже восени 1967 року О.Пащенко серйозно задумується над питанням збереження власної спадщини. На це у неї були об'єктивні підстави, про які вона відверто повідомляє В. Кривицьку: «Я спішу з цим, бо наш заклад – будинок пристарілих учителів зліквідовано, нас приєднано до будинку інвалідів загального типу, куди нас мають перевезти, а там будуть зовсім інші умови життя, особливо для такої праці, якою я займалася, тому мені треба поспішити розпорядитись своїми писаннями» [78, с. 182]. Крім цих прикрих реалій додавалася ще те, що Інститут літератури імені Т.Г.Шевченка Академії наук УРСР відмовився прийняти її літературні сценарії, порадивши звернутися до створеного в той час літературного архіву-музею. Зі своїми переживаннями О.Пащенко щиро ділиться з Варварою Яківною: «Вела переписку з Інститутом літератури ... і закінчилось це тим, що інститут передав мою справу Архіву-музею. Себто закрити мені надію, що, бодай, своєю порадою, критикою, рецензією, вказівками допоможуть мені. Але це ж, певне, не завдання інституту.... Я знов повна сумніву, чи не даремне я морочу голови людям своїм листуванням, своїм писанням. Такий мені жаль особливо за три п'єси з життя і творчості Лесі Українки. Сама я стільки пережила, творячи їх, і хотіла би, щоби й інші це відчували, чи вміла я відбити ці почуття в тих п'єсах? Коли я опрацьовувала п'єси про Шевченка, я була трохи скремпована твором Іваненко, який був для мене високо авторитетним. Я, так би сказати, перевіряла себе її дослідженнями, а в п'єсах про Л. Українку діяла лише моя інтуїція, використані ті чи інші джерела. От чому такий жаль... – чи будуть спокійнісінько собі лежати ці п'єси на архівних полицях і ні з ким я не поділюся ними...» [78, с.148]. Архів-музей літератури і мистецтва погодився прийняти матеріали

О.Пашенко і вона направила туди більшу частину своєї інтелектуальної спадщини.

Перебуваючи уже в будинку престарілих, Олімпіада Михайлівна пише низку статей, в яких аналізує різні аспекти творчості Кобзаря, створює п'єси з його життя з метою зняти по них навчальні фільми для середніх шкіл .

На початку 1960-х років Олімпіада Михайлівна звертається до Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника з пропозицією підготувати збірку матеріалів, пов'язаних з історією міста. Керівництво музею позитивно відреагувало на проявлену ініціативу, висловило готовність надрукувати її матеріали про встановлення радянської влади на Поділлі після проведення попередньої рецензії. Однак на цьому все й закінчилося. У липні 1963 р. О. Пашенко пише листа до Дитячого видавництва УРСР з проханням видати окремою книгою п'єси про Т. Шевченка. Натомість редактор видавництва Г. Ревенко порадив їй звернутися до Державного літературного видавництва республіки або ж до Державного видавництва музичної літератури та образотворчих мистецтв [17, с.48]. Не маючи можливості бути надрукованою в Україні, О. Пашенко звертається до Українського товариства дружби і культурного зв'язку з зарубіжними країнами за допомогою у пересилці п'яти п'єс, присвячених Т. Шевченку, до Канади на адресу українського комітету з вшанування святкування 150-річниці з дня народження великого Кобзаря. Таким чином, вона хотіла вшанувати земляків, які проживали поза межами України. [16, с. 274].

До джерел досліджуваної теми відносимо оригінальні праці написані в еміграції І. І. Огієнком [61] та В. К. Приходьком[71]. Тема Кам'янець-Подільського державного українського університету та внесок Олімпіади Пашенко у його відкриття становили предмет особливої уваги у творчості ректора навчального закладу І.І.Огієнка. Розглядаючи у „Моєму житті” різні проблемні питання культурно-освітнього характеру, він високо оцінює діяльність громадської діячки. І. Огієнко так показав її роль у створенні закладу: «О. Пашенко завжди допомагала мені в тяжкій праці організації

Кам'янецького Університету, допомагала енергійно і самовіддано, притягуючи до праці й усіх тих, що могли допомагати. Загальними надлюдськими зусиллями всіх і створено справді величезне диво – Кам'янець-Подільський Державний Український Університет» [61,с.433] В Державному архіві Хмельницької області виявлено багато документів і матеріалів, які стосуються двох періодів життя та діяльності Івана Огієнка і розміщені у фонді Ф. Р.-582 та підготовлені Огієнком друкарські примірники офіційних документів: звернення ректора університету до певних діячів зокрема до секретаря університетської комісії Олімпіади Пащенко із запрошенням взяти участь у величому святі відкриття першого в історії університету на Поділлі [13, арк. 22-25].

Отже, джерелознавчими матеріалами є рукописні праці, твори та спогади самої Олімпіади Михайлівни Пащенко, а також - документальні джерела, що висвітлюють життєві етапи та культурно-освітню діяльність непересічної особистості подільського краю, які знаходяться в центральних та регіональних архівосховищах. Цінними є матеріали листування діячки із співробітниками Канівського музею «Могила Т.Г.Шевченка» в Науковому архіві Шевченківського національного заповідника.

1.2. Історіографія. Постать О. Пащенко в дослідженнях українських істориків

Постать Олімпіади Михайлівни Пащенко для науковців та краєзнавців є надзвичайно важливою. Дослідниками з'ясовано чимало різних питань її життєвого поступу та громадсько-освітньої діяльності, які вагомо впливали на політичні процеси та розвиток освіти краю. Але важливий пласт її напрацювань, що віддзеркалює літературно-педагогічну творчість все залишається ще мало дослідженим.

Проте, зусиллями вчених Є.Сохацької, О.Завальнюка, В.Лозового, Б.Крищука, Е.Мельника, В.Адамського, А. Семенової та інших науковців вдалося проаналізувати просвітницьку та державотворчу діяльність у знакові періоди національної історії.

Біля витоків повернення імені О.Пащенко стояла Є.Сохацька. Дослідниця вперше спробувала визначити основні життєві етапи просвітницької діячки. В середині 1990-х років вона спробувала подати об'єктивний портрет непересічної подолянки, звернула, зокрема, увагу на той факт, що саме їй належить роль організатора шкільництва, яке вона «тримала весь час у своїх руках, від перших днів революції до ліквідації останньої Земської Управи» [86, с. 27]. На думку Є. Сохацької, народна школа завжди хвилювала її. Найкраще організаційні здібності О. Пащенко проявилися на ниві розбудови національної школи в добу Української революції 1917–1921 рр. [81]

Дослідженням університетської освіти в добу Української революції 1917–1921 рр. та участі О.Пащенко в реалізації гуманітарного проєкту відкриття університету в Кам'янці-Подільському займається О.Завальнюк [38]. На думку дослідника, ідея щодо заснування вищої школи в губернському центрі Поділля належить їй та її чоловіку О.Шульмінському [39, с.300]. Достатньо ґрунтовно О. Завальнюк висвітлив діяльність громадської діячки в роботі університетської комісії, яка готувала відкриття Кам'янець-Подільського державного українського університету [39, с.302-308]. Він також охарактеризував діяльність О.Пащенко, як керівнички повітової народної управи за польського адміністрування на Кам'яниччині (листопад 1919–липень 1920 рр.), оцінивши її ділові якості на цій посаді. [42, с.198] О. М. Завальнюк зробив також ґрунтовне дослідження історії сім'ї Шульмінських [51, с.61].

Л. Петришина, аналізуючи роль жіноцтва у національно-визвольному русі початку ХХ ст., звертає увагу на ролі інституту Центральної Ради та представництва у ній жінок – С. Русової, Л. Старицької-Черняхівської та О. Пащенко [68, с.222].

О.Оніщенко теж присвятила своє дослідження цій же проблематиці, виокремивши серед жіноцтва Центральної Ради постать О. Пащенко. [62, с.81] Вагомі організаційні можливості та участь Олімпіади Михайлівни в подільській «Просвіті» характеризує В. Мацько [59, с.119-122].

У висвітленні просвітницької діяльності О.Пашенко свої дослідницькі пріоритети зосередив В.Лозовий. Він аналізує різні аспекти гуманітарних ініціатив Подільської «Просвіти» та її керівництва. На думку дослідника, участь Олімпіади Михайлівни у цих процесах є знаковою [55, с.28]. Досліджуючи різні аспекти культурноосвітньої політики доби визвольних змагань початку XX ст., він відзначив її вклад у розбудову шкільництва на Поділлі. Вперше прояв українського руху науковець виявляє під час засідання позачергового Подільського губернського земського зібрання, яке зібралося другій половині березня 1917 р. [54, с.3]. На цьому форумі за ініціативою кам'янецьких просвітян розглядалося питання щодо націоналізації школи у регіоні. На противагу революційному піднесенню періоду Центральної ради, В. Лозовий аналізує розвиток освітньої справи в добу гетьманської держави, коли умови праці були надзвичайно важкими. Зокрема, Подільська «Просвіта» однією з перших вдарила на сполох, коли дізналась про наміри проросійських кіл гетьманського уряду оголосити російську мову державною і висловила з цього приводу рішучий протест Голові Ради Міністрів. Але попри це, просвітяни продовжували свою діяльність на ниві освіти. У період Директорії УНР, констатує В. Лозовий, було знову взято курс на розвиток національної культури. Найбільш інтенсивним у цьому плані є кам'янецька доба, коли центр Подільської губернії перетворився на тимчасову столицю УНР [55, с.28]

О.Комарніцький відзначає, що завдяки О.Пашенко на Кам'яниччині вдалося українізувати початку школу, відкрити у сільській місцевості професійно-технічні школи та заснувати Кам'янець-Подільський державний український університет [53, с.40]. Дослідженням біографії О.Пашенко займається Е.Мельник, віднайшовши нові унікальні комплекси джерел, які доповнюють характеристики просвітницької діячки [60, с.310-315].

Досліджуючи внесок, роль та значення громадської організації «Просвіта» у формуванні та реалізації державницького потенціалу українського народу у другій половині XIX – першій половині XX ст., О. Малюта подала біографічні дані на просвітницьких діячів, які справили великий вплив на

розвиток української справи. Серед останніх була представлена постать О. Пащенко. Характеризуючи найбільш плідний період, дослідниця відзначає, що вона була однією із засновниць Центральної Ради, входила до її тимчасового складу від Українського педагогічного товариства. У квітні 1917 р. Кам'янецькою міською думою була делегована на Український учительський з'їзд, Всеукраїнський з'їзд міського самоврядування, Кам'янецьким повітовим земством – на Всеукраїнський з'їзд делегатів земства. На Всеукраїнському національному конгресі кооптована до Центральної Ради від учительства [58, с.602]. Далі О. Малюта відзначає не менш вагомі життєві віхи подільської просвітянки, яка у 1918–1920 рр. виступає головою Кам'янець-Подільської повітової земської управи, очолює повітову шкільну раду. Затверджена секретарем урядової комісії з відкриття Кам'янець-Подільського державного українського університету. В подальшому заступник голови Селянської спілки, член губернської ради і шкільної комісії. О. Малюта досить ретельно відстежила діяльність Олімпіади Михайлівни за доби гетьманату П. Скоропадського. Зокрема, вона констатує, що у травні 1918 р. Подільський губернський староста зробив таємний запит до австрійського коменданта м. Кам'янця-Подільського з проханням перевірити участь О. Пащенко в шкідливій агітації проти влади та австро-угорського війська. Невдовзі її мали арештувати, але терміновий виїзд до Києва врятував від цього рішення. [58, с.840]

Та найбільш вагоме місце постать Олімпіади Михайлівни посідає в наукових розробках В. Адамського. Саме завдяки В. Адамському побачила світ збірка автобіографічних матеріалів, мемуарних і літературних творів О.Пащенко, які збагачують її професійний, творчий і громадський портрет. Зокрема, у 2012 р. вийшла збірка публіцистичних та мемуарних праць, в яких проаналізовано життєвий шлях та громадську і педагогічну діяльність, це книга «Пащенко О. Матеріали до життєпису», в якій опубліковано мемуарно-публіцистичні праці відомої на Поділлі громадської діячки Олімпіади Пащенко, висвітлюються різні аспекти суспільно-політичного та культурно-освітнього

процесів XIX-XX ст. [17, с.5-63] Вчений характеризує джерелознавчі та історіографічні питання, біографію діячки, її багатогранну діяльність у процесі національного відродження 1917-1920 рр. і наступних періодів життя. У полі зору автора перебуває і чимало аспектів культурно-освітнього будівництва доби Української революції 1917–1921 рр. Він аналізує громадські рухи на Поділлі, виділяючи невтомну працю О.Пашенко. [20, с.57-65] Науковець пояснює неможливість оприлюднення доробку в радянський період Олімпіади Михайлівни словами самої авторки. «Не дивно, що «Радянське Поділля» не відповіло – ні в моєї діяльності, ні в моїх спогадах нічого пропагандистського немає, в чім тепер біжуча преса гостро нуждается. А та буденна, в ті часи потрібна робота, втратила вже свою актуальність» [16, с.274] В. Адамський В. наголошує, правда крилася у жорсткому бутті тогочасного інтелектуального життя, за якого особистість автора та його діяльність в минулому у переважній більшості випадків слугували визначальними критеріями у просуванні творів до зацікавленого читача. Науковець ілюструє нерівну «боротьбу» О. Пашенко із різними інститутами за оприлюднення своєї спадщини.. Науковець ілюструє нерівну «боротьбу» О. Пашенко із різними інститутами за оприлюднення своєї спадщини. Окремим напрямком дослідницької уваги В. Адамського виступає шевченкіана Олімпіади Михайлівни опублікована дослідником в 2014 р. з нагоди вшанування 200-річчя Т. Шевченка, основою праці «Пашенко-Шульмінська О.М. Моя Шевченкіана» стали підготовлені доповіді, публіцистичні статті, нариси та п'єси, присвячені постаті Великого Кобзаря. [16, с.276-284]

Дослідниця А. Семенова розглядає в своїх статтях історико-педагогічні студії українських дослідників, в яких аналізуються різні аспекти життєвого поступу державотворчої діяльності просвітницької діячки О.Пашенко [55, с.28] характеризує її участь у розбудові початкової та середньої ланок освіти у Кам'янецькому повіті Подільської губернії в період Української революції 1917–1921 рр.

О. Пащенко посідає також чільне місце і в науковому доробку В. Черняка. Він особливо досліджував її діяльність періоду Другої світової війни, коли Олімпіада Михайлівна перебувала на Рівненщині. [105, с.241]

Отже, науковцями та краєзнавцями зроблено чимало дослідницької роботи, яка спрямована на пошук та виявлення ціннісних пластів унікальної інформації, що віддзеркалює різні аспекти життя та діяльності О.Пащенко, але попри наявний історіографічний масив літератури мусимо констатувати, що на сьогодні ми ще не маємо цілісного й системного дослідження про життєвий та громадсько-культурний шлях О. Пащенко. А тому дослідження її життєвого шляху та творчого доробку, значна частина якого тривалий час була закритою для вільного доступу й відповідно наукового аналізу, має мати продовження.

РОЗДІЛ 2

ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ ТА ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ О.М. ПАЩЕНКО

2.1. Життєвий шлях Олімпіади Пащенко

Олімпіада Пащенко - активна учасниця українського національного відродження 1917-1920 рр., педагогиня, патріотка, організаторка шкільництва, громадська діячка залишила яскравий, незабутній слід в історії Поділля.

Народилася Олімпіада Пащенко 25 липня (6 серпня за новим стилем) 1879 року в сім'ї народних учителів Михайла Федоровича і Юлії Василівни Пащенко. Місце її народження – село Серби на Могилівщині (тепер с. Гонтівка Чернівецького району на Вінничині). Перші паростки національного пробудження Олімпіади Пащенко, отже, появилися в рідній сім'ї, у батьковій школі, у рідних Сербах, де народилася. Тут зіграла свою роль українська книжка, зокрема «Кобзар» Т.Шевченка. У своїх спогадах «На Тарасовій горі» (1967) вона пише: «Як ще малу її, може, років шести, тато на руках тримав, коли співали (вічну пам'ять рабу Божому Тарасу), а я ручку простягла і просила: «Я хочу свічку світити дідусеві Тарасу» [63, с.7]. Справжнім відкриттям, приголомшуючим і непередбачуваним, була поява в школі львівського дитячого журналу «Дзвінок». «От, якби нам такі книжки!», – читаємо в розділі «У школі на селі» в автобіографічному романі «На щаблях життя» [63, с. 9]. Багато читала. Але постійним у її лектурі був «Кобзар» Шевченка. Вона згадувала: «Знала «Кобзаря» і не раз прочитувала сама і знала багато з нього напам'ять, але якесь дивне відношення склалося до цього українського Євангелія, як до дорогої рідної пам'ятки, стоявшої тоді понад життя» [63, с.98]. Так змалку образне і глибоко національне Шевченкове слово формувало свідомість молодой Олімпіади Пащенко, було засобом визначення її самоідентичності. Перші кроки на шляху здобуття освіти О. М. Пащенко

зробила в рідному селі, закінчивши чотири класи початкової школи. На одинадцятому році життя, успішно здавши вступні іспити з шести дисциплін, вона була зарахована відразу до другого класу Маріїнської жіночої гімназії в Кам'янці на Поділлі, про яку в тому ж романі «На щаблях життя» пише, що ця «школа ні соціальних, ні національних питань не торкалась, а, навпаки, тлумила їх...» [63, с.28]. Після отримання атестату в травні 1896 р. Олімпіада Михайлівна здобуває право практикувати домашньою учителькою.

За рік вона виїжджає до Тифлісу, де проживав молодший брат батька, котрий допоміг влаштуватись вчителькою при Тифліському педагогічному товаристві. Згодом стала секретарем цієї спільноти. Пізніше продовжила діяльність в Товаристві опіки над бідними дітьми, брала участь в організації дитячих садків, недільних шкіл для робітників, вечірніх шкіл для дорослих. Вона- одна із фундаторів «Общества народных чтений» у Тифлісі, при якому заснувала українську секцію, вокально-драматичний гурток і бібліотеку, а 1902 - широке відзначення Шевченківських днів. День Шевченкових уродин Олімпіада Пащенко у 1936р. згадувала: «Хвилювання й урочистість заразили цілу аудиторію. Ніхто не сидів, усі стоячи слухали «Заповіту» й промову слова Шевченка, пісні... Переймалися настроєм від килимів, вишитих рушників, барвної квітчастої одежі – все це разом утворило цільний своєрідний образ [63, с.163]. За два роки «Малоросійська секція при Товаристві народних читань» організувала 32 театральні вистави, кілька концертів, рефератів, академій. Деякі п'єси повторювали, згадує Олімпіада Пащенко, по кілька разів, зокрема Шевченкові «Невільник» і «Назар Стодоля». Секція мала свій хор (40 співаків), театральну й музичну бібліотеку. Олімпіада Пащенко називає ці заходи як відгомін того пам'ятного Шевченківського вечора (1901р.) за горами Кавказу, проведеного силами згуртованих українців, які на рідній землі мусіли мовчати. Олімпіада Пащенко резюмує: «Так розжеврювалися малі іскорки, так розсіювалися зерна національної свідомості» [63, с.164].

Із початком російсько-японської війни двадцятип'ятирічна Олімпіада Михайлівна вирішує добровільно їхати на Далекий Схід, аби особисто взяти

участь у бойових діях. З цією метою вона терміново закінчує курси сестер милосердя і виїжджає до Москви, щоб відразу ж відправитись на терени війни. Перебуваючи у Харбінському шпиталі та у місцях ведення безпосередніх бойових дій, О. М. Пащенко демонструвала звитяги мужності та відданості справі надання допомоги раненим бійцям. Хвилюючими є спогади Олімпіади Пащенко 1905 року, часів її перебування на терені російської – японської війни (Манжурія під Мукденом). І 15 серпня 1905 року з військовими нагородами (медалі «За усердие» і «За храбрость»), але скалічена, на двох милицях (з того часу накульгувала на ногу, ходила з паличкою) повернулась О. Пащенко на рідну землю - до батька в село Великий Карабчіїв недалеко Кам'янця, де він учителював.

Уже 29 серпня була призначена завідуючою школи в Дунаївцях. Національно свідома, збагачена досвідом учителька, якій було 26 років, активно зайнялася громадською роботою, пробудженням національної і соціальної свідомості людей. Правда, вчителювала вона там недовго. За політичні теми й українську мову вже в листопаді 1905 року Олімпіаду Пащенко арештували (взяли під домашній арешт), але звільнили на поруки, позбавивши права учителювати на Поділлі. Збиралися в школі люди, обговорювали свої болючі питання – про землю, податки, самоуправління, школу. Адже за вікном був 1905 рік, коли все бурлило і пробивалися паростки нового життя. Але чи було це ознакою причетності Олімпіади Пащенко до українського руху, до організації свідомого національного життя. За спостереженням В.Адамського [17, с.15], події в Дунаєвецькій школі ніяк не можна розцінювати як організований український рух у сенсі свідомого національного життя.

За політичні теми і українську мову вже в листопаді 1905 року О.Пащенко заарештували, звільнивши з посади, без права вчителювати в Подільській шкільній дирекції. Від арешту врятували нагороди за участь у війні.

При допомозі директора Київської шкільної округи Тимофія Лубенеця була призначена вчителькою у Ставецьку школу Радомишльського повіту. Але

й тут вона розгорнула велику громадську й культурно-освітню роботу, за що була заарештована. Їй було пред'явлено обвинувачення по 131, 132 ст. кримінального кодексу: «За составление и распространение на чужом языке (себто українському) противоправительственных речей». [17, с.28], До суду справа не дійшла. Олімпіаду Михайлівну, протримавши в тюрмі біля трьох місяців, за клопотанням керівництва Всеросійської організації Червоного Хреста все ж таки випустили, щоправда, залишивши під наглядом поліції. Вона знову повертається до Кам'янця-Подільського, працевлаштовуючись у приватній школі. Однак, у серпні 1908 р., внаслідок чергового «доносу», О.М. Пащенко знову залишається без роботи.

Потім, була Москва де Олімпіада Пащенко перебувала впродовж 1908-1909 років, і складала за дорученням керівників Червоного Хреста звіт про діяльність Червоного Хреста на теренах війни і де навчалася на Вищих педагогічних курсах Тихомирова. В Москві як вільна слухачка, до іспитів не була допущена через політичну неблагонадійність і в 1909 повернулася до Кам'янця-Подільського. Вчителювала в 2-му Фільварецькому Кам'янець-Подільському міськ. парафіяльному училищі. Водночас викладала в приватній 7-класній чол. комерційній школі Мазінга (1910—14рр.). [87, с.26-27],

У 1911 році вона була присутня на Шевченковому вечорі у великій залі Московської консерваторії, приуроченому 50-ій річниці смерті поета (1911). Олімпіада Пащенко згадує: «Зо всіх кінців України прибули її щирі діти, старші й молодші, на своє національне свято, недозволене на лоні Матері... Оркестра, капела Московської консерваторії в повному складі розпочала «Заповіт»... Море голів піднеслося й полилися звуки з сотень грудей . Воскресла з мертвих Україна, – лежала ще непорушна й скута ланцюгами, – тільки віддих її горів полум'ям, і здавалося, що готова вона спалахнути на цілий край, щоб перегоріли кайдани й встала на ноги . Це був перегляд наших свідомих національних підготовлених сил» [82,с.95]

Перебувала 12 років, з 1905 по 1917 роки під наглядом поліції і не мала права працювати в державній школі, їй був заборонений і виїзд у село.

Із початком Першої світової війни мобілізується сестрою милосердя, із 1915 р. працює в «Селянському шпиталі» в Кам'янці-Подільському. За проявлені старання та відданість справі у прифронтовому повіті нагороджена Золотою медаллю на Станіславській стрічці.

О. М. Пащенко - Шульмінська була авторитетною громадською діячкою на Поділлі і вже в лютому 1917 обрана в Кам'янецьку міську думу, у якій очолила українську фракцію, а в березні 1917 – у Кам'янецьке повітове земство.

Українське педагогічне товариство делегувало Олімпіаду Михайлівну Пащенко до Української Центральної Ради, вона входила до її першого складу.

У квітні 1917 р. Кам'янецька міська дума довірила О. Пащенко представляти подолян на Українському учительському з'їзді, а потім на Всеукраїнському з'їзді міського самоврядування. Кам'янецьке повітове земство делегувало її на Всеукраїнський з'їзд земств.

Разом із чоловіком Олександром Шульмінським, теж гласним міської думи, приклала значні зусилля для заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету. Як зазначив у спогадах, написаних в еміграції, ще один активний подільський земський діяч Віктор Приходько, саме Олімпіада Михайлівна у справі відкриття університету була головним «промотором». [71, с.6],

О. Пащенко тоді в 1918–20 роках була головою Кам'янець-Подільської повітової земської управи, а також головою Повітової Шкільної Ради та заступником голови «Просвіти». 8 квітня 1918 року затверджена секретарем урядової комісії з відкриття Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету. [39, с.300],

Коли перший раз в місто над Смотричем прийшли більшовики у травні 1919 року О. Пащенко заарештовали за образу комісара, бо махала на нього палицею, і їй було оголошено смертний вирок, і на 5 червня призначався розстріл. За неї поручилися університетська і професорська ради університету, підтримали повітова учительська Спілка та міська Кам'янецька дума. За такої

підтримки її було випущено із в'язниці з умовою домашнього арешту. [80, с.215],

Навесні 1920 року народився син Шульмінського – Юрій (Єжи), але жити спокійним сімейним життям не було змоги, адже в місто вступили більшовики і всі органи державного центру УНР, що знаходився у Кам'янці-Подільському, евакуювали в зв'язку з наступом Червоної армії. Олімпіада залишилась доглядати двомісячного сина, але побоюючись більшовицького арешту вже у лютому 1921 р. за допомогою одного із колишніх земських працівників, перебралася на хутір та жила у селянській сім'ї, які виховували 4 дітей. Там, вона не могла бути байдужою до малограмотних сільських дітей та організувала для них неофіційну школу, навчаючи читати, писати і так заробляла собі та синові на життя [90, с.22-26]. Потім ховалась в криївці, щоб не потрапити до чекістів. Від знайомих з Кам'янця-Подільського дізналась про свого чоловіка, який був в Польщі хворий після операції. У травні 1922 р., залишивши сина у селі, де учителював її батько вирішила їхати за кордон. Перейшла в брід Збруч добралася до Гусятина, звідки можна було скористатися потягом. Але вона не мала ні документів, ні грошей та зуміла доїхати до Львова. Там, допомогли просвітяни, відправили її до Тарнова де й випадково зустріла приятеля Олександра Шульмінського, з яким вони разом емігрували. Він розповів, що Шульмінський перебрався на Волинь, де працює учителем за направленням міністерства освіти Польщі. Як згодом писала Олімпіада Пащенко, прибувши туди, і на вокзалі серед багатьох людей ледь упізнала свого чоловіка. «Людина була знищена, знівечена до останньої грані. Ясно стало – потребує помочі. Був дійсно небезпечно хворий, піддався операції, вижив, але сили ще цілком не повернулись» [63, с.377]. Щоб отримати документи, звернулися до місцевого костелу де дали документи про шлюб з Шульмінським.

Дуже хотіла в Україну до сина, тож через Скалу-Подільську добралась до Кам'янця-Подільського, куди через якийсь час привезли її сина. Потім з великими труднощами добирались до Тернополя, потрапити під карантин для

біженців. Аж тоді-був Каліш і зустріч з Олександром Шульмінським, який заробляв приватними уроками французької мови, а пізніше отримав право викладати французьку мову в польській гімназії на Волині [63, с.396-404]. Згодом переїхали в Дубно, чоловік працював в гімназії, вечірній школі робітників та організував вдома безкоштовні лекції для молоді й заснував касу взаємодопомоги для незаможників. А напередодні II світової війни ще й підпрацьовував у місцевому музеї. Олімпіада Михайлівна влаштуватися на педагогічну роботу тривалий час не могла, оскільки не мала закінченої вищої освіти. І змушена працювати домашньою робітницею, приватно займалася з різними дітьми і свого сина навчала української мови. [63, с.404-406].

Під час другої світової війни за радянзації Галичини і Волині Олімпіада Пащенко (Шульмінська) викладала українську мову у двох середніх школах Дубно і вступила на заочне відділення філологічного факультету Ровенського педагогічного інституту. Та вже влітку 1941 р. до міста увірвалися німецькі війська і заборонені українські школи, крім початкової. Коли українцям дозволили встановити свою владу в Дубно, Олімпіада Шульмінська погодилась виконувати обов'язки заступника голови Дубенської української окружної управи і з серпня 1941 року була затверджена на цю посаду та окрім того, вона очолила правління місцевого осередку товариства Червоного Хреста, допомагаючи в'язням двох таборів – радянським військовополоненим і цивільним хворим. У спогадах Ю. Шульмінського та О. Сацюка, опублікованих в одному з канадських часописів, показано діяльність Шульмінської в новому уряді, її турбота про несправедливе ставлення німців до євреїв. Вона усвідомлювала надто жорстоке ставлення окупантів, спрямоване на винищення євреїв як нації: «Вже в липні 1941 року німці почали виявляти своє справжнє обличчя, особливо до євреїв. В результаті перших розстрілів загинуло 800 осіб, а потім розстрілювали просто на вулицях, хто втрапить під руку. Одного разу Шульмінська вступилась за єврея, якого арештували шуцмани, але її облаяли, а на протест не звернули уваги. Єврей тимчасом забіг до друкарні в будинку Тимофєєва (медичний коледж), де в той час був присутній голова окружної

управи Олекса Сацюк і Шульмінська. З висоти своєї влади Олекса Сацюк наказав шуцманам відпустити єврея і, коли один відмовився, заарештував його на 24 години. Олімпіада Шульмінська негайно пішла із делегацією до ортскоменданта просити звільнення випадково схоплених євреїв. Ортскомендант, гауптман вермахту, відповів, що це не його компетенція. Бачачи безсилість окружної управи, вчителька демонстративно вийшла з її складу» [76, с. 121]. В своїх спогадах Рафальської Анастасії Георгіївни та Яцюка про те що пережили під час окупації його мати, Надія Прокопівна Яцюк, Олімпіада Шульмінська та вчителька СШ № 1 Віра Поважук про в'язницю у Луцькій брамі, де їх утримували, як заручників: «У 1942 році, після вбивств німецьких офіцерів у Рівному Кузнєцовим М.І., в містечках Рівненщини почалися масові арешти інтелігенції. У Луцькій брамі міста Дубна тримали вчителів, акторів самодіяльного драматичного театру, активних громадських діячів, підозрілих у приналежності до єврейської нації, одружених із євреями, багатих єврейських підприємців (для зізнань про приховані коштовності) і т.п. Кілька разів на місяць відбувалися акції, під час яких приречені самі копали для себе могили, в основному, в рові біля Луцької брами, і там залишалися з кулями в потилиці» [35, с.416].

Яцюк Надію, яка допомагала військовополоненим, дітям-сиротам врятувало знайомство її старшого сина Ігоря з австрійцем за походженням офіцером СД, який порадив, щоб Надія Прокопівна і вчителька Віра Поважук під час переклички не відгукувались. Через деякий час їх звільнили, а Олімпіаду Шульмінську врятував син, член ОУН, та його знайомства у Львові. Начебто йому довелося записатися в дивізію «ССГаличина». Цього разу папери на звільнення готувалися довше, і Шульмінська потрапила до списку на розстріл. Вона вже стояла над ямою на «Палестині» (урочище на околиці Дубна, де в XVIII столітті був парк ірландського садовода Діонісія Міклера), коли під'їхав мотоцикліст із пакетом, який дарував життя. Залп уже пролунав, а Олімпіада Михайлівна на якусь мить раніше втратила свідомість і похитнулась. Це її і врятувало. Мотоцикліст вручив німцям папір, а непритомну смертницю

поніс до мотоцикла. Смерть, яку вона бачила поруч, надовго вибила її з рівноваги» [100, арк. 39]. За цю жертвну працю її та кількох колег окупанти ув'язнили у жовтні 1943 р. Одного дня були розстріляні усі, хто співпрацював з головою правління – 4 особи.

«Олімпіаду взяли заручницею і повели на «Палестину». Примусили роздягтися, поставили над ямою. Одяг викинули на машину. Приречена втратила свідомість і, таким чином, уникнула кулі. Німець взяв її на руки і заніс до машини. Очевидно, в німців була якась пересторога стосовно заборони на повторний розстріл, якщо з першого разу це не вдалося. Так вона потрапила в Луцьку браму, у в'язницю для цивільних. Звідти, через медсестру, передавала вісточки чоловікові. Син зголосився в дивізію «СС-Галичина» (навчався у Львові в «Політехніці»), щоб урятувати матір. Згодом її повели на вулицю Пекарську в гестапо і прочитали наказ про звільнення. Відвідала сина, який потрапив у Бродівський «котел». Він вижив, навчався спочатку в Римі, пізніше – в Аргентині» [94, с. 57–58]

21 березня 1944 р., перед самим вигнанням нацистів, в с. Олександрівка, коло Дубно, помер О.Шульмінський. Там і похоронили на сільському кладовищі [17, с.52]. О. Пащенко (Шульмінська) пізніше з гіркотою згадувала: «...Поховала мужа. Сина не розшукала, здоров'ям підупала, приміщення не мала, бо квартира моя в Дубно була зруйнована, все розтаскано, пограбовано» [63, с.406]..

Після визволення від нацистів працювала де доводилося: у дитячому будинку, чеській колонії, а у 1949 році поступає до закладу соціального забезпечення – зразкового будинку престарілих учителів у Львові, де за Польщі доглядали літніх людей. У ньому перебувало понад сто осіб. Майже усі співробітники закладу складалися з педагогів початкових, середніх та вищих шкіл [5, ф. 39, оп. 1, спр. 51, арк. 3]. Двадцять років вчителі допомагали упорядковувати територію: очищали від розвалених фундаментів; обробляли город, сад, квітники; будували цегляну огорожу та допоміжні будівлі. А через місяць як були закінчені ремонтні роботи у 1966 році, літні вчителі були

поставлені перед фактом про приєднання їхнього інтернату до Майорівського будинку загального типу. Це переселення сумно відобразилося на долях багатьох учителів, адже умови проживання в новому закладі були зовсім інші, а внутрішній розпорядок підпорядковувався інструкціям та наказам, які зовсім не враховували потреби його мешканців. » [qa63, с. 430].

Та Олімпіада Михайлівна все одно творила, займалася літературною діяльністю, писала нариси, п'єси, спогади та листи. Важко уявити цю свободолюбиву, сміливу і завжди активну жінку закритою в цьому закладі. Праці, які вона надсилала в різні видавництва такі не були надруковані. Померла 10 вересня 1972 р. Похована на відомому Личаківському цвинтарі [90, с.26].

Прожила видатна просвітянка довге життя – 93 роки. Некролог написав її син Юрій Шульмінський: «Все своє життя, як учителька та письменниця вона боролась за права української мови та несла поміч ближнім, а тому існуватиме далі в своїх творах, з яких випромінюватиме для наступних поколінь людську мужність та добро» [80, с. 218].

2.2. Роль сім'ї та родинного середовища у формуванні особистості О.М. Пащенко

Олімпіада Пащенко пройшла складний шлях ідейного розвитку. Роки її життя та діяльності припали на важкий та суперечливий історичний період, завдяки чому і сформувався її світогляд та ідейні переконання. В її поглядах, освітній діяльності та творчості відображалось тодішнє соціально-політичне становище України.

Великий вплив на становлення О. Пащенко мала її сім'я, родина та оточення.

Олімпіада Пащенко зростала в свідомій українській родині, батько Михайло Федорович був не звичайним учителем, а, як зазначає В.Приходько, «народником» – революціонером, ідейним робітником» [70, с.103]. Був під

слідством за активність у суспільному житті регіону (обвинувачували у підбурюванні робітників на цукроварнях), йому приписували «протидержавну зраду» (давав селянам читати недозволені книжки, зокрема «Кобзар» Т.Шевченка). 3 січня 1914 року його було звільнено з посади вчителя, як «мазепинця», бо брав участь у роботі першого Всеросійського учительського з'їзду в Петербурзі 1913 року [63, с.8]. Саме батько Михайло Пащенко був прикладом для наслідування та незаперечним авторитетом, як педагог та український патріот.

Впродовж життя О. М. Пащенко оточували видатні особистості з якими співпрацювала в подільській «Просвіті», Українській Центральній Раді, Трудовому конгресі, земстві, шкільній раді, університетській комісії.

Та особливою людиною в житті Олімпіади Пащенко був її чоловік Олександр Шульмінський, юрист за освітою, який походив з відомої в Кам'янці польської католицької сім'ї. Його постійно обирали гласним міської думи. Голова Подільської губернської народної управи В.К. Приходько пригадував: „на протязі цілої низки трьохліть Шульмінського завсідги обирали членом Кам'янецької міської управи, і в останні часи кам'янчани навіть не уявляли собі Кам'янця без члена управи Олександра Павловича, тому на цій посаді він залишався при всіх революційних змінах і владах, аж до опанування Кам'янця більшовиками... Він був живою громадською людиною і, по мимо управи, всюди мав ще громадські обов'язки... [71, с.8]

О. Шульмінський мав великий авторитет у місті, був прихильним до українського національного відродження і разом з Олімпіадою Пащенко входив до складу Подільської «Просвіти», а в часи української державності керував міською управою і міською думою, захищаючи інтереси кам'янчан в надважкі періоди. Вони разом ініціювали заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету. Після смерті дружини Олени Виговської, яка померла від тифу, він одружився з Олімпіадою Пащенко. Її не злякало, що у нього дорослі сини, адже це була справжня сім'я однодумців, які підтримували і розуміли один одного. Вона співпереживала за долю його дітей,

які жили окремо. Старший Станіслав 1917 року навчався в Житомирській католицькій духовній семінарії та на богословському факультеті Католицького університету в Любліні, потім викладав у Луцькій єпархіальній семінарії, вищій духовній семінарії у с. Сухари і Вищій духовній семінарії паллотинців у Олтажеві під Варшавою. Був заарештований працівниками НКВС БРСР в жовтні 1939 р. та засуджений до 5 років виправно-трудових таборів в Ухті-Іжемському. Проте, хоча в серпні 1941 р. потрапив під звільнення, але вже в листопаді помер від виснаження. Не менш сумною була доля і молодшого сина Мечислава, який залишив Поділля в 1919 році і служив у польському легіоні Юзефа Пілсудського. Пізніше, учителював у народних школах Полісся, і навіть, заснував у Дубно краєзнавчий музей. Та з початком Другої світової війни переїхав до Львова, і влаштувався у місцевий етнографічний музей та допомагав бажаним отримати документи для переїзду до Угорщини. Швидше за все повторив долю брата та загинув у в 1940 році в радянських таборах. [84, с.10]

Подружжя Шульмінських мало спільного сина Юрія (Єжи), який ріс в непростий час для цієї сім'ї та держави, виживаючи на Волині в місті Дубно. Навчався в школі де батько викладав французьку мову, згодом у Варшавській політехніці, згодом - у Римі на архітектора. Був дивізійником Української національної армії (Першої дивізії «Галичина»), він вижив у «Бродівському котлі». А після війни потрапив до Другого польського корпусу, а згодом емігрував до Аргентини де і працював архітектором зокрема спроектував греко-католицький собор в Буенос-Айресі, також він став професором факультету образотворчого мистецтва в Сан-Хуані та викладав у промисловому училищі технічному коледжі. Він мав сім'ю, та доньку Ірену-Наталію Шульмінську де Алдіні [43, с.175]. Також є інформація, що у другій половині 1960-х рр. викладав українське мистецтво на філософічно-гуманітарному відділі філії Українського католицького університету імені св. Климента Павла в Буенос-Айресі [43, с.175]. Він не забув свого родоводу, дізнався про долю батька і братів, отримував інформацію про стареньку матір, проте не підтримував з нею

зв'язку. Цікавився долею батьків, та їхньою діяльністю в роки революції 1917-1920 рр. З нагоди 50-річчя відкриття Кам'янець-Подільського державного українського університету, він у паризькій газеті «Українське слово» опублікував статтю «Ініціатори Кам'янець-Подільського університету», показавши роль батьків у його заснуванні [43,с.178]. В українській газеті «Дзвін» (Буенос-Айрес) він опублікував некролог матері: «Все своє життя, як учителька та письменниця, Олімпіада Пащенко боролась за права української мови та несла поміч ближнім. Вона існуватиме далі в своїх творах, з яких промінюватиме для наступних поколінь людську мужність та добро» [43, с.198]. Єжи Шульмінський відвідав Кам'янець-Подільський педагогічний інститут і місця поховання батьків [43, с.184].

У висновку варто зазначити, що доля польсько-української сім'ї видатної громадської діячки, яскравої представниці «Просвіти» та міського самоврядування Кам'янця-Подільського Олімпіади Пащенко-Шульмінської склалась драматично у складних історичних умовах, які випали на її життєвий шлях. Проте, маючи підтримку однодумця чоловіка Олександра Шульмінського, ці двоє талановитих особистостей, що розбудовували міську і повітову громади та українську державу в цілому, пройшли важкі випробування розлукою, еміграцією, порятунком сина, та загрозою смерті.

Олександр Шульмінський був завжди поруч у всіх починаннях, направлених на становлення і розвиток української державності, рідної мови, шкільництва, «Просвіти». Будучи високоосвіченим і глибоко відданим патріотом, О. Шульмінський відіграв не меншу роль у всіх глобальних перетвореннях на теренах Поділля від початку ХХ ст. до 1940-х рр. Таким чином, вплив сім'ї та, зокрема, батька і чоловіка на світогляд О. Пащенко був колосальний.

2.3. Освітня діяльність

Все життя Олімпіади Пащенко було тісно пов'язане з освітою та вчителюванням. Школу любила з дитинства, адже народилась в сім'ї народних учителів. Їй подобалось вчитись на навчати.

Тож, отримавши право вчителювати після Маріїнської гімназії, в якій навчання тривало 7 років, вона здобула звання домашньої наставниці та право без іспитів вступити на педагогічні курси. Свої знання, таланти та різні грані педагогічної майстерності вона розкриває під час перебування на Кавказі, працюючи керівником та вчителькою зразкової школи при Тифліському педагогічному товаристві.

Після російсько-японської війни Олімпіада Пащенко вчителювала на Дунаєвеччині, як пише в своєму «Особистому листку на обліку кадрів» [5, с.231] з 29 серпня 1905 р. була завідувачкою Могилівсько-Дунаєвецької школи Кам'янець-Подільського повіту. У більшості документів ця школа називається Дунаєвецька. У своїй автобіографії («Життєписі») вона називає школу Могилівсько-Дунаєвецькою [63, с.66]. І.Огієнко у післяслові до публікації статті О.Пащенко «Заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету» (Наша культура. – Варшава. – 1936. – Кн.5 (14). – С. 332) говорить, що школа була під містом Дунаївці [61, с.377].

Проте не могла бути осторонь протестного виру, докладно роз'яснюючи селянам антинародну сутність земельної, податкової, територіальної політики. Тут організувала курси, недільні лекції українською мовою. У розпал революційної боротьби вона роз'яснювала жителям Могилівки і Дунаївців суть подій. 20 листопада виступила на мітингу, який відбувся в школі. З листування прокурора окружного суду з начальником губерньського жандармського управління дізнаємося: „На этом митинге Пащенко прочла крестьянам переведенный протокол... После того, как Пащенко закончила чтение и вышла из училища, какой то неизвестный еврей стал читать крестьянам статью из

газеты «Сын Отечества» «Чего хотят люди, которые ходят с красным флагом». О.Пашенко зуміла уникнути судової розправи, бо мала царські нагороди і фронтове поранення. Але з роботи була звільнена [72, с.39].

Після домашнього арешту, в 1906 році директором народних училищ Київського навчального округу Т.Лубенцем вона була направлена до двокласної Ставецької земської школи Радомисльського повіту, що була зведена й утримувалась коштом меценатки та подвижниці Ольги Вангенгейм. Цікаво, що у списку вчителів Радомисльського міського двокласного училища за 1901-1905 рр. значиться Михайло Павлович Пашенко, та батька Олімпіади, звали Михайлом Федоровичем, можливо, йдеться про однофамільця, або родича, який допоміг у працевлаштуванні в школу.

Олімпіада Михайлівна разом з учнями, вчителями та сільським активом влаштовує в селі різноманітні культосвітні заходи, вистави, інсценізації, літературні вечірки, веде для селян просвітницькі факультативні заняття, народні читання, що під час революційного піднесення неминуче привертало увагу місцевих урядників до активістки. А селом почали ширитися антиурядові прокламації та листівки, ще й написані забороненою українською мовою. Підозра відразу падає на Олімпіаду Михайлівну, і у листопаді 1906 р. її та Ольгу Вангенгейм заарештовують та доправляють до Радомисльської в'язниці. О.Пашенко звинуватили зокрема у «составлении и распространении противоправительственных речей на чужом языке». В ув'язненні жінок тримали кілька місяців, та врешті відпустили. За Олімпіаду до того ж клопотав Комітет Червоного Хреста. Їй дозволили повернутись до Кам'янця-Подільського, але під пильний поліцейний нагляд. В своїх спогадах про навчання у цій школі уродженка сусіднього зі Ставками села Кичкирів, відомий український геолог Єлизавета Матвієнко у переліку вчителів, що залишили незабутній слід у її серці, назвала й Олімпіаду Пашенко, пригадала Є.Матвієнко епізод з появою на стіні в класі портрета Т.Шевченка, що викликало гнів інспектора, який завітав до школи. Скоріше за все його почепила саме Олімпіада Михайлівна. А ставецькі враження діячки знайшли

своє відображення зокрема у написаній нею праці «Фрагменти з життя народної школи у зв'язку з революційним рухом в 1905 р.» [89, с.27-29].

Наприкінці жовтня 1906 заарештована, через 3 місяці звільнена на поруки Червоного Хреста, їй доручено скласти звіт за діяльність цієї організації під час російсько-японської війни 1904-1905рр. та одночасно, в якості вільної слухачки, закінчила Вищі педагогічні курси Тихомирова у Москві, однак до іспитів її не допустили через політичну неблагонадійність.

В 1909 році О. Пащенко повернулась на Кам'янецьчину та вчителювала у Кам'янець-Подільському 2-му Фільварецькому парафіяльному училищі, викладаючи водночас і в приватній 7-класній чоловічій комерційній школі Мазінга.

Революційні події відкрили для Олімпіади Пащенко нові можливості. І в 1917-20рр. вона була обрана головою Кам'янець-Подільської земської управи також очолювала повітову шкільну раду, зробивши значний внесок в українізацію шкільництва. В лютому 1917 обрана членом Кам'янець-Подільської міської думи, у березні 1917 - членом УЦР від Українського педагогічного товариства. О. М. Пащенко активно підтримала українізаційні процеси на рівні початкової школи на Поділлі, що розпочались у той час. 16 березня 1917 р. Подільське губернське земське зібрання за ініціативи О. Пащенко та інших кам'янецьких просвітян ухвалило з цього питання рішення з десяти пунктів. У яких рекомендувалось переведення навчання на українську мову уже із 1917-18 навчального року [63, с. 68–70]. Як пізніше писала О. Пащенко, «запам'ятайте дату цю, діти Поділля, України! Не знати, чи тоді у березні 17 року, це була перша і єдина така постанова на Україні? Певне і по інших місцевостях чи явочним, чи офіційним порядком народ України теж розпочав відроджувати українську школу» [63, с. 264].

О. Пащенко, як активну громадську діячку, педагогиню, делегували від освітян Поділля на I Всеукраїнський вчительський з'їзд, що відбувся у Києві на початку квітня 1917 р., за участю майже півтисячі делегатів. Його проведення ініціювало Товариство шкільної освіти. Олімпіада Михайлівна підтримала

резолуції з'їзду про повну українізацію нижчої освіти; обов'язкове запровадження української мови, літератури, історії і географії в середній школі; заснування українських кафедр у вищій школі; заснування українських публічних бібліотек; повернення в Україну мистецьких та історичних цінностей; створення національних музеїв та архівів. А також підтримала звернувся до Української Центральної Ради з пропозицією утворити Всеукраїнську шкільну раду для контролю діяльності шкільних округ та їхніх кураторів від Тимчасового уряду [63, с. 263–268].

Вона, як освітянка, з власного досвіду знала, що спадкована від імперського режиму шкільна система не відповідала запитам українства. Була потреба значно розширити її мережу, охопивши увесь дитячий контингент та перевести навчання на українську мову, яка зрозуміла для більшості учнів. На Кам'янецьчині наприкінці 1918 р. з відповідною пропозицією звернулись селяни з села Кутківець, а О.Пашенко, будучи головою Кам'янець-Подільської земської управи, підтримала ідею на рівні повіту. В своїй доповіді вона зазначала, що північна частина Кам'янецького повіту, яка найбільш віддалена від міста, має значну кількість учнів середньої школи, які позбавлені можливості навчатися в губернському центрі. І хоча у цьому районі були відкриті вищі початкові школи в Городку, Кутківцях та Гусятині, і планувалося відкриття нових вищих початкових шкіл у Смотричі та Купині вони не могли забезпечити усіх бажаючих навчатись. Окрім того, ця місцевість знаходилася поруч з Галичиною, де пункт Гусятин-Галицький також мав велику кількість потейнційних учнів для гімназії. Щобільше, стверджувалося в доповіді, поруч знаходився і Проскурівський повіт з районом Сатанова. Ця місцевість перетиналася з районом розташування середньої школи залізницею Ярмолинці-Гусятин та низкою шосейних доріг [1, ф. 2582, оп. 1, спр. 129, арк. 84]. Тож, запевняла О.Пашенко, виникла гостра потреба у заснуванні середньої школи в цьому районі. Такою, на її думку, могла бути «Українська Селянська 8-ми класова гімназія». Завершуючи доповідь, авторка з оптимізмом стверджувала, що «Управа рахує

дуже бажаним мати в повіті хочь одну середню школу, чисто селянського типу, тим більше, що і Міністерство Освіти йде на зустріч цьому доброму почину» [9, ф. 2582, оп.1, спр. 129, арк. 84 зв.]. Кам'янецька повітова народна управа не лише підготувала обґрунтоване клопотання, але й, з свого боку, також ухвалила окреме рішення: «а)доручити Управі підтримати прохання селян с. Кутківці (які дають під усадьбу гімназії 20 дес. землі, 20000 карб. і потрібний будівельний матеріал) та Кутківського споживчого товариства (яке дає допомоги на відкриття гімназії 8000 карб.); б)вибір місця між Кутківцями та Вишневчиком передати на розгляд Губерніяльної Управи і Ради; в)асигнування на гімназію в кошторис цього року не вносити» [9, ф.2582, оп. 1, спр. 129, арк. 84 зв.]. 17 березня 1919р. ця ухвала була направлена на розгляд до Подільської губернської народної управи, яка підтримала його, ухваливши постанову : «1)Підтримати прохання про відкриття в північній частині Кам'янецького повіту Української Селянської Гімназії; 2)зазначити остаточно пункт для цієї гімназії; 3)що торкається до коштів, то Повітове Народне Зібрання повинно першим піти на зустріч потребам гімназії, позаяк відкриття в селах гімназії – справа Повітового Земства; Губерніяльне Народне Зібрання може дати тільки ту чи іншу матеріальну допомогу; 4)коли гімназія утворюється в тім пункті, де єбагато вищих початкових шкіл, то її слід відкрити в складі 4 старшихкласів» [9, ф.2582, оп. 1, спр. 129, арк. 85]. Вже 25 березня 1919 р. це питання розглядала шкільно-освітня комісія Подільського губернського народнього зібрання, асигнувавши на цю справу 20000 карб. І вже 3 квітня 1919р. це питання слухалося гласними Подільського губернського народного зібрання. Виступала О.Пашенко з пропозицією щоб гімназія була відкрита саме в селі Кутківцях, бо місцеве селянство про це дуже просить та виділяє під гімназію один двоповерховий будинок та два одноповерхові будинки і службові будівлі. О.Пашенко запевнила також присутніх, що це були не лише слова, а місцеві жителі с.Кутківець уже затвердили відповідне рішення на сході села [9, ф. 2582, оп. 1, спр.129, арк. 83]. У результаті обговорення губернські гласні ухвалили

наступне рішення: «1) Клопотатись перед Міністерством Народної Освіти про відкриття в північній частині Кам'янецького повіту Української селянської гімназії; 2) Пунктом для цієї гімназії згідно постанови Повітової Народної Ради і пропозиції гласного Губерніяльної Народної Ради О.М.Пашенко зазначити село Кутківці; 3) Асигнувати в допомогу гарному почину громадян села Кутківців на потреби гімназії 20 (двадцять) тисяч карбованців [9, ф.2582, оп. 1, спр. 129, арк. 83–84]. Реалізація проекту була завершена 1 жовтня 1919р., коли відбулася здача іспитів та прийом до гімназії. Набір здійснювався в 1-й, 2-й – 5-й і 6-й класи гімназії. Відповідні прохання з документами в 1-й та 2-й класи подавалися на ім'я інспектора, а в 5-й та 6-й класи – на ім'я директора.

Директором гімназії призначили А.Залевського [9, ф. 2582, оп. 1, спр. 129, арк. 86]. Згадуючи про цей освітній проєкт в роботі «Народне земство Кам'янецьчини на Поділлі за 1917–1920 рр.», завершену в 1938р., О.Пашенко писала: «„Українська гімназія на селі!“ – посміхались міські українофоби, а їх тоді було чимало... Ох, як багато! Аж шипіли на саме слово „Україна“. Навіть учителі російських шкіл перед дітьми українськими кепкували з їх природної мови. Так, конче треба було мати свою середню школу, мати освічених людей – працівників і власне із свого народу. Тому повітова Управа намітила поки що дві сільські гімназії: в південній частині повіту в с.Кутківцях...» [63, с. 312].

Пашенко О.М. підтримала кам'янецьких просвітян та вчительську спілку в середині серпня 1919 р. перед Міністерством народної освіти щодо улаштування в Кам'янці-Подільському тритижневих курсів українознавства для вчителів середніх шкіл, в програмі яких була б українська мова, історія української культури, термінологія: з мови та письменства, історії, фізики та математики, природознавства та геометрії. Крім того, для практичних вправ з української мови вводився окремий семінар, на що передбачалося 6 год. на тиждень. Міністерство народної освіти УНР підтримало цю ініціативу, на що асигнувало 8400 гривень [9, ф.2582, оп. 1, спр. 143, арк. 94]. На курси з'їхалося майже 300 вчителів. Крім сільських учителів, на курсах були присутніми

колеги з міста, які викладали в початкових школах, а також багато службовців різних установ.

Будучи членом повітової управи, Олімпіада Михайлівна активно підтримує шкільництво. Земська управа під її керівництвом діставала з різних джерел величезні суми для друку підручників, хрестоматій, збірників літературних творів і змогла реквізувати найбільшу друкарню та шукала папір для видавництва. Це був справжній успіх, адже забезпечили книгами не тільки Поділля, а й навколишні регіони. [91, с. 139]

На Волині, де перебував її чоловік О.П. Шульмінський, вже після встановлення у Дубно радянської влади в 1939 році вона знову вчителює та викладає українську мову та літературу у школах № 1 і №2 аж до початку радянсько-німецької війни 1941 року. У неї знову пробуджується любов до життя і гордість бути учителькою рідної мови. В своїй статті «Відродження української школи на землях Західної України після возз'єднання (1939–1941 рр.)» Олімпіада Михайлівна відзначає, яке враження в учнів викликало Шевченкове слово, як розтопило лід відчуженості між ними і вчителькою» [22, с. 7]. Післявоєнні радянські реалії життя спонукали її заочно навчатися у Рівненському педагогічному інституті. Проте, незважаючи на отриману педагогічну освіту через своє минуле та громадську позицію у всіх спробах продовжити вчителювати, їй відмовляли. Через відсутність роботи та житла вона з 1949р. проживала у Пансіонаті ветеранів праці у Львові. І. Огієнко зауважив: «Ціле своє життя О. Пащенко віддала громадській праці, особливо в її освітній ланці, маючи за це єдину нагороду – в'язницю й безробіття» [61].

Таким чином, Олімпіада Пащенко, будучи активною освітянкою, впливовою головою Кам'янець-Подільської повітової земської управи, головою шкільної ради Кам'янецького повіту, заступником голови «Просвіти», секретарем університетської комісії по відкриттю Кам'янець-Подільського державного Українського університету брала активну участь в створенні української національної школи-однієї з складових частин державотворення. Її наполегливістю та старанням за роки Української революції 1917–1921рр. у

Кам'янецькому повіті вдалося розвинути мережу початкової ланки освіти, українізувати її, організувати різноманітні курси з підготовки вчительських кадрів та відкрити гімназію в селі Кутківці. А ще, розпочати навчання українською мовою в початкових школах, а в 1918 році відкрити середню школу – українську гімназію ім. Степана Руданського, а Кам'янець-Подільський державний Український університет відкрити в жовтні 1918 року.

2.4. Внесок О. М. Пащенко в створення Кам'янець-Подільського університету

Українська революція 1917–1921 рр.- це не лише національно-визвольна боротьба українського народу, але й початок процесу формування модерної політичної нації, час відродження традицій української державності і реалізація національних проєктів загальнодержавного значення, зокрема, заснування двох державних українських університетів, один з яких у Кам'янець-Подільському.

Керівник Української Держави, гетьман Павло Скоропадський, попри контрверсійність його діяльності в оцінках науковців і політиків, виявив зацікавленість у створенні національної державної вищої школи, яка б служила потребам українців.

І головним «промотором» у його відкритті була голова Подільського губернського земства О.М.Пащенко, писав в еміграції голова Подільської губернської народної управи В.К.Приходько. [71, с. 6]

Ідея заснування Українського Університету - це ідея Олімпіади Михайлівни та її чоловіка Олександра Шульмінського, який в той час в січні 1918 р. був заступником голови міської думи та запропонував використати намір українського центрального Уряду відкривати філії Київського Університету в провінції та просити Уряд заснувати Університет чи філію в Кам'янці. Після чого, міська дума прийняла відповідну ухвалу й дала доручення українській фракції, яку очолювала О.М.Пащенко, вирішити ці справи в Києві. А було це не просто і на початку вони поклалися на власні сили, адже за свідченням Олімпіади Михайлівни, не було тут... ані коронованих

осіб, що на славу собі закладали нове огнище культури, ані могутніх магнатів-доброчинних, що могли б бути фундаторами школи, ані світлич велетнів науки, що здвинули б на своїх плечах університетський палац, - кругом були сірі, звичайні працівники-мурашки» [63, с. 139]

15 січня 1918 р. дума обрала особливу університетську комісію до складу якої входило вісім найбільш значущих в місті осіб, серед єдина жінка - О.М.Пашенко. Пізніше її ввели до складу делегації кам'янецької Просвіти, яка побувала в міністерстві освіти УНР. Делегати прибули до Києва на початку весни 1918 р. і були присутні на неофіційній нараді з кількома професорами. На зустрічі обіцяли прислати до Кам'янця-Подільського міністерську комісію, яка б мала обґрунтувати підстави існування вищої школи, оглянути місце для будівництва приміщення, підрахувати фінанси цього проєкту.

А вже 15 березня на своє перше засідання зібралася університетська комісія в розширеному складі, яка доповіла про результати поїздки, однією з виступаючих була О.М.Пашенко. А 22 березня 1918 р. до міста прибула міністерська комісія (професори І.М.Ганицький, І.І.Огієнко, В.В.Дубянський, інженер К.Д.Титаренко) та відбулося спільне засідання з університетською комісією, на якому були погоджені принципові питання, пов'язані з відкриттям майбутнього закладу. Наприкінці квітня 1918 р. Подільська губерньська земська рада у Вінниці висловилася за виділення майбутньому університету 1 млн. крб., а після промови голови управи О.М.Пашенко на користь відкриття навчального закладу, Кам'янецьке повітове земство 21 липня виділило на його збудування 250 тис. крб. А Повітова земська рада затвердила розмір щорічних сум на стипендії студентам - 10 тис. крб. Влітку 1918 р. університетська комісія направила до Києва ще одну делегацію, яка складалась з п'яти осіб серед яких була і О.М.Пашенко. Комісії по створенню Кам'янецького університету при Київському народному університеті було передано документи органів місцевого самоуправління про асигнування під університетський проєкт 3 млн. крб., виділення закладу 100 дес. землі, 2 будинків, а також запевнення різних установ і громадськості до співпраці щодо утворення,

збудування університету на Поділлі. 1 липня 1918 року гетьман Павло Скоропадський затвердив підписом Закон “Про заснування Кам’янець-Подільського Державного Українського Університету”. За цим документом, новостворений виш складався із чотирьох факультетів, але першого року відкривалися лише два – історико-філологічний і фізико-математичний з двома відділами – математичним та природничо-історичним. Робочою мовою у виші ставала українська. На історико-філологічному факультеті засновувалися дві національні кафедри – польської та єврейської літератури й історії. Перший ректор, декани, а також весь професорсько-викладацький склад не обирався, а призначався [48, с. 357-359].

Це був один з двох університетів на українських землях, державний заклад вищої освіти з українською мовою навчання. Вже 6 липня до Кам’янця-Подільського прибув в якості виконуючого обов’язки ректора І.І.Огієнко.

А на засіданні міської думи обрано постійну університетську комісію в складі 21 особи, секретарем обрали Олімпіаду Пащенко. Пізніше, реорганізована міська дума підтвердила свої попередні рішення відносно університету і видала І.І.Огієнку всі необхідні документи. На час відсутності голови університетської комісії його обов’язки виконував П.М.Бучинський. Велику допомогу він отримав від О.М.Пащенко, яка, за її ж свідченням, звільнившись від обов’язків голови управи, після того як управа пішла у повному складі у відставку через призначення до неї наглядача в особі гетьманського комісара. Олімпіада Михайлівна цілковито зайнялась працею секретаря Університетської Комісії. Як писала Олімпіада Михайлівна, тут усе зібралось разом, - очистити будинки й садиби від залишків постою військ під час фронту, перебудувати звнутрі - зєднувати класи в великі аудиторії, переробити аудиторію в два поверхи; улаштувати окремі кабінети, добудувати назовні; зробити ремонт цілих будинків від паркетів до даху; від тапетів і фарбування стін до електричного урядження та умеблювання... [66, с. 671-676]

Через часові обмеження до дня відкриття Університету архітектор Урсул і секретар комісії О.Пащенко активно працювали, а Олімпіаді

Михайлівні ще й довелося брати участь в десятках засідань університетської комісії та трьох її підкомісій, обговорюючи різноманітні великі і малі питання та вносити конструктивні пропозиції, займатися фінансовими проблемами, строго стежити за ходом ремонтних робіт, займатися придбання дефіцитних будматеріалів, розміщенням замовлень на виготовлення меблів, облаштування кабінетів і лабораторій, підготовкою до свята відкриття нового навчального закладу. Коли І.І. Огієнко знаходився у столиці, вона підтримувала з ним листування, інформувала його про найбільш суттєві зрушення і невирішенні питання у виконанні поставлених перед комісією завдань. І.І.Огієнко мало що не кожний день цікавився, що зроблено. Моделі меблевих матеріалів, ціни, фарбування й усякі дрібниці - все це апробувала не тільки на місці Комісія, але й Ректор. У повсякденні справи, пов'язані з матеріальною базою університету, О.М.Пащенко вкладала свою творчу енергію, організаційний хист, жіночу душу. Вона вміла знайти потрібні слова для мулярів і штукатурів, теслів і шклярів, конюхів і підсобних робітників, запалити своїми благородними вчинками, самовідданістю патріотично налаштованих горожан і посадовців. Через всю її працю влітку-восени 1918 р. виразно простежувалося гаряче бажання подолати складнощі і негаразди, швидко досягти задуманого, а задля цього повести за собою всіх тих, кому все українське було близьким, дорогим і пріоритетним» [40, с. 239]

Як третя особа за посадою в комісії вона постійно була в курсі всіх важливих питань, пов'язаних із відкриттям університету. Не поскупився на характеристики та похвалу І.І.Огієнко: «Ваша невпинна енергія, Ваше щире захоплення працею допомогли дуже багато як прискоренню відкриття університету, так і величності свята... Велика доля і Вашої праці зостанеться назавжди у тому великому новому огнищі української культури, що тепер ми всі спільно будуємо.» [61, с. 520]

Незадовго до свята відкриття Іван Огієнко двічі побував у П.П. Скоропадського, який був зайнятий важливими державними справами від яких залежало успішне розв'язання невідкладних питань матеріального характеру.

Про це він інформував О. Пащенко та своїх колег з Кам'янець-Подільської університетської комісії, які займалися підготовкою навчальних приміщень до роботи: «Я був у п. Гетьмана по справах Університету аж двічі. Прийом був «високоповажний», – перший раз Гетьман держав мене у себе 1,5 години. На проханні до пана Молова (оловно уповноваженого з ліквідації майна колишньої російської армії) про відпуск Університетові потрібного майна пан Гетьман власноручно написав: «Пану Г. Молову. Прошу Вас всім, чим можна, допомогти Кам'янець-Подільському Державному Українському Університету і видати йому по змозі всього, чого він просить. Коли тільки на це єсть яка перешкода, прошу зайти до мене і докласти про це мені для остаточного мого розрішення справи. Цьому Університетові я надаю величезне і культурне значіння. Павло Скоропадський. 2.XX.1918 р. Київ». На нашім проханні відпустити дров для університету Гетьман наклав резолюцію: «Міністру Земельних Справ. Прошу Вас прийняти на увагу це прохання. Павло Скоропадський. 2.X.1918 р. Київ» [1, спр. 163,арк. 10-10зв.] Ці розпорядження керівника держави посприяли оперативному отриманню вишем різних матеріалів, зокрема, що стосувалися проведення електричного освітлення у навчальному корпусі, а згодом дістали право на експлуатацію частини лісу, з якого надходили дрова для опалення. Під час однієї із аудієнцій І.І.Огієнко вручив П.П.Скоропадському письмове запрошення прибути на свято відкриття університету, яке запланували на 22 жовтня 1918 р. Але той, подякувавши за виявлену честь, не дав обіцянки прибути до далекого від столиці Кам'янця-Подільського, пославшись на державні справи. Утім, достеменно відомо інше – керівник держави, попри складну внутрішню ситуацію, це і посилення анти гетьманських настроїв в широких колах українства і навіть к війську, народні виступи проти політики влади, активізація політичної опозиції, нарешті, викриття спецслужбами підготовки більшовиками і проросійськими силами замахів на самого П.П. Скоропадського і спроб здійснення державного перевороту, все-таки збирався в поїзду до Кам'янця-Подільського. Про це засвідчують архівні документи. За тиждень до урочистостей, Подільський

губернський староста С.І. Кисельов зателеграфував інспектору залізничних віток Міністерства внутрішніх справ Української держави, виклавши інформацію про підготовку візиту П.П. Скоропадського. «У зв'язку з можливим приїздом 22.10. Гетьмана прохання дати розпорядження підвідомчим дільничим начальникам варти погодити з повітовими старостами відповідних повітів по питанню планомірної організації охорони слідування силами залізничної і загальної варти» [13, ф. 1794, оп. 1, спр. 25 арк. 2].

Того ж дня С.І.Кисельов повідомив про можливий приїзд П.П. Скоропадського до губернського центру голів повітових організацій Союзу хліборобів і земельних власників та просив їх «для охорони шляхів і для допомоги Державній варті ... відрядити надійних людей...» [13, арк.10].

Повітові старости отримали від свого безпосереднього губернського керівника наказ «скласти секретну нараду за участю начальників державної варти і начальників залізничних віток по питанню охорони шляхів», залучити «до охорони [залізниці] мирових посередників, надійних осіб із середовища сільського і волосного населення» [10, арк. 11зв.]. На 20 жовтня повітові старости і начальники держварти мали відрядити в розпорядження інспектора варти по «10 осіб надійних вартових при одному дільничому начальнику в Кам'янець...» [10, арк. 15]. Здійснювались заходи із створення умов безпеки на залізниці під час можливого руху гетьманського спец поїзду. Зокрема, начальнику освідомчого відділу належало «заручитися агентами в депо Гречани, Жмеринка «Кам'янець, в середовищі державної варти, «Просвіт», Національного Союзу, Союзу хліборобів для вияснення відношення членів до можливого приїзду гетьмана» [10, арк.17] Найбільше уваги приділили Кам'янцю-Подільському. В день приїзду керівника держави в місті збиралися зупинити роботу всіх торговельних і громадських підприємств, крім тих, які реалізовували продукти харчування. Організаторів візиту гетьмана сильно непокоїли кілька обставин. Поперше, технічна недосконалість Подільської залізниці і можливі аварії потягу. По-друге, її відмобілізованість ще з часів війни (на ст. Ярмолинці, Балин, Кам'янець-Подільський знаходилося багато

вибухівки, які раніше належали 7-й російській армії Південно-Західного фронту). По-третє, за даними спецслужби, серед службовців залізниці було чимало політично неблагонадійних. Враховуючи все це, виробили два можливих варіанти пересування гетьмана з Проскурова – залізницею і автомобілем. Виїхавши о 8.00 22 жовтня, він би проїжджав через с. Ружичну – с. Антонівці – с. Татаринці – м.Ярмолинці – с.Томашівку. На Соколівських хуторах передбачалася коротка зупинка, під час якої він мав прийняти депутацію від хуторян, волосних і сільських посадових осіб. Після того продовжувався рух до Кам'янця-Подільського через містечка Солобківці, Дунаївці, Шатаву. За день до очікуваного приїзду, 21 жовтня, інспектор Подільської державної варти отримав від свого колеги з Волині таємну телеграму, яка прояснила питання і заставила відповідальних осіб дати відбій усім, хто був задіяний в підготовці прийому гетьмана. Вона була лаконічною: «Приїзд відмінений» [10, арк.101]. Це означало, що свято відкриття К-ПДУУ відбудеться без керівника держави. Про зміну наміру П.П. Скоропадського повідомили лише окремих осіб, тому більшість прибулих для його зустрічі на залізничний вокзал 22 жовтня, як свідчить одне із мемуарних джерел, про це не знали [48, с. 3-24]. Замість гетьмана на урочистості прибув його представник генерал-хорунжий Лібов, який і ознайомив присутніх з текстом гетьманської грамоти [48, с.3-24].

Олімпіада Пащенко як секретар університетської комісії разом із 44 членами Подільської організації Всеукраїнського товариства Просвіта в день відкриття закладу поставила підпис під такими душевними рядками: «Най же засяє він яскравим світом рідної науки не тільки на наше Поділля, але й на всю Україну і Галичину... Най освітить він найтемніші куточки нашого краю. Най стане він близьким і доступним нашому прагнучому освіти народові. Най навчить і просвітить його світом доброї науки і знання і тим прилучить його і введе в сімю других, старших віком культурних і освічених народів Західної Європи»[48, с.3-24]. Цікавий історичний факт, що С. Петлюра, тодішній Генеральний секретар військових справ, який був присутній на цих

урочистостях, через свого старшину забрав текст промови для видання його сотисячним тиражем для просвітницької роботи серед солдатів української армії.

Урочисте відкриття Кам'янець-Подільського державного університету відбулося 22 жовтня 1918 року. Іван Огієнко пригадував в праці «Моє життя. Автобіографічна хронологічна канва»: «21 жовтня 1918 року. Будова тріумфальних брам. Ціле місто радісно готується до Свята Культури. Прикраса домів. Кам'янецький двірець пишно прибраний. Високо над ним – тризуб із електричних ламп... Вечір. Телеграма із Києва, що окремий потяг із гостями на свято вирушає з Києва»[61].

На чолі делегації – представник Гетьмана генерал Євген Лібов. Від імені Міністерства освіти університет відкрив товариш (заступник) Міністра освіти Петро Холодний та виголосив промову: “За короткий час уже вдруге ми маємо нагоду вислухати грамоту про відкриття найвищої просвітньої інституції – університету, один раз у стольному Києві, вдруге тут, на політичній грані, що проходять по живому тілу українського народу. Нещасливі історичні події XVII віку знесли Україну, чужа культура її приспала... За 250 років чужого панування позбулися ми тих скарбів, що придбали предки наші. Тільки невтомна праця на полі чужої культури, котрої гаслом було навчитися чужому, не цураючись свого, виведе нас у добру путь, на той шлях, на котрому поборемо темноту нашу”[26, с. 15].

Софія Русова в праці “Мої спомини” пригадувала: “Приїхали туди [до Кам'янця] окремим поїздом – ціле Міністерство Освіти, представники інших міністерств, просвітніх організацій. Тут справді було місце для університету: сила архівів, два місцеві музеї, великий будинок семінарії і так близько до Галичини, до Європи. Всі казали, що це прорубується вікно в Європу, до її науки” [75, с.91].

Першим ректором Кам'янець-Подільського державного університету став відомий вчений, політичний, громадський і церковний діяч, мовознавець, історик церкви, майбутній митрополит Української православної автокефальної

церкви Іван Огієнко. 20 листопада гетьман Павло Скоропадський, дбаючи про розвиток К-ПДУУ, затвердив закон про заснування у складі вишу богословського факультету, яким, зокрема, передбачалося відкрити за кошти державної скарбниці 25 штатних науково-педагогічних посад -20 професорських і 6 доцентських [9, спр. 2, арк. 46-50]. Завдяки цьому університет почав готувати священиків для Української Автокефальної Православної Церкви, яка обстоювала незалежну Україну і гуртувала вірних навколо своєї державності. Новий навчальний підрозділ став одним із визнаних рушіїв національно-церковного відродження країни. На момент відкриття університет мав богословський, природничо-математичний та історико-філологічний (з двома національними кафедрами: польської і єврейської літератури та історії). Уже за рік тут навчалися понад 1400 студентів із різних регіонів України.

Отже, через створення розгалуженої мережі національної університетської освіти Олімпіаді Пащенко, як і тисячам інших представників молодшої української інтелігенції, бачився шлях виходу батьківщини із стану відсталості і забитості, прилучення до європейської цивілізації. У цій справі вона реалізувала своє ставлення до національно-культурного відродження українського народу в часи революції. О. Пащенко, яка назвала заснування університету у Кам'янцю "найсвітлішим культурним ділом нашого зриву 1917 – 1929 років" з упевненістю константувала: «Коли б так само, як будувався цей Університет, будували були й цілу Українську Державу всіма силами Нації – від найбільших починаючи, а найменшими кінчаючи, – вона б повстала була, міцна й світла, й не було б того, що маємо тепер» [65, с. 671– 676]

Таким чином, саме завдяки зусиллям національної еліти і відкривались державні українські університети. О. Пащенко відіграла велику роль у становленні університету в Кам'янці-Подільському.

2.5. Олімпіада Пащенко - відома шевченкознавиця

Творчість Т.Г. Шевченка супроводжувала О. М. Пащенко усе життя. Її родина підтримувала національні традиції та образ Тараса культивувався із самого дитинства. Батько Михайло Пащенко, ризикуючи бути звинуваченим у мазепинстві, завжди зберігав у хаті „Кобзар". Вона знала „Кобзаря" і не раз перечитувала сама та знала багато творів з нього на пам'ять. Шевченкові твори впливали на світогляд Олімпіади Михайлівни, пробуджуючи національні почуття українки.

Пам'ятним для О. М. Пащенко був „Вечір пам'яти Шевченка" у Тифлісі у 1901 році та день вшанування Великого Кобзаря в період її перебування на Далекому Сході. А 50-ти річчя смерті Т. Шевченка Олімпіада Михайлівна відзначала разом з іншими українцями у великій залі Московської консерваторії. Елементи свята були позначені Канівською Могилою над Дніпром, історичними постатями та героями з Шевченківських творів, оркестром, капелою Московської консерваторії, „Заповітом"... [22]

Постать Т. Шевченка в добу Української революції 1917-1920 рр. виступала в ролі мученика, який віддав своє життя задля добробуту рідної землі. Він стає відправним пунктом для подальшого піднесення національної свідомості в Україні. Особливо пробудженню гідності й патріотизму сприяли Шевченківські дні 1919-1920 рр. Зокрема, демонстрацією шани і поваги до Тараса стали урочистості, організовані у Кам'янці-Подільському за безпосередньої участі О. М. Пащенко 26 лютого 1919 р. Цей день оголосили вихідним. Він був насичений різноманітними заходами: по церквах, правилася служба Божа, відбулися мітинги, концерти за участі місцевого українського університету, чоловічої гімназії ім. Руданського, державної жіночої гімназії, вищих початкових шкіл міста, та інших різних установ. Отже, як бачимо, свято стало справжнім проявом національної культури та ілюстрацією згуртованості українських сил, що, в свою чергу, мало якісно вплинути на збільшення прихильників української ідеї та державності загалом.

У наступний історичний період, пов'язаний з подіями Другої світової війни, О. М. Пащенко разом із колегами по роботі в Дубнівському товаристві Червоного Хреста демонструє приклад шанобливого ставлення до Кобзаря. Одне із останніх рішень правління після ліквідації інституції стосувалося спрямування залишків коштів на її рахунку. Колегіально вирішили призначити біля ста тисяч карбованців на спорудження пам'ятника Т. Г. Шевченку в м. Дубно після війни. В 1936 році 75-річчя смерті Т. Шевченка О. Шульмінська відзначає у Дубно, яке було окуповане польською владою. Ті Шевченкові дні вона визначає, як «перегляд своєї національної свідомості». . [98, с. 193]

Зійшлися на свято люди, переважно сільські. Бо лише свій недільний відпочинок могли віддати для вшанування пам'яті Шевченка. Святкування, згадує О. Пащенко, не обійшлося без смутку: московський піп (о. настоятель Собору) відмовився відслужити панахиду по Шевченкові українською мовою. До того ж не дозволив і іншим священикам служити по-українськи в Соборі. Працюючи викладачем польської гімназії, Шульмінська, ймовірно, не могла відкрито брати участь у шевченківських академіях та святкуваннях річниць Кобзаря, хоч ці заходи проводилися в селах Дубенщини і в самому місті щорічно.

Ще одним важливим штрихом до Шевченкіани Олімпіади Пащенко є її участь щодо встановлення пам'ятника Т. Шевченкові у Буенос-Айресі, де проживав її син, архітектор за освітою Юрій Шульмінський. Про зовнішній вигляд пам'ятника вона радиться з В. Кривицькою, в особі якої знайшла чуйну людину і щирого радника [76, с. 121-123].

У будинку пристарілих, Олімпіада Михайлівна пише низку статей, в яких аналізує різні аспекти творчості Кобзаря, створює п'єси та особисто відвідує Тарасову Могилу у Каневі.

Створення Шевченкіани Олімпіади Пащенко слід віднести до 1936 р., коли вона пише нарис про відзначення Шевченкових річниць у різні історичні періоди. Саме його І. І. Огієнко видрукував у редактованій ним у Варшаві „Нашій культурі». [62]

В 1957 р. О. М. Пащенко завершує працю „Жіноча доля в творах Шевченка" в якій аналізує шлях боротьби жіноцтва за свої права на прикладі творчості Т. Шевченка. „Можна сказати, - впевнено констатувала Олімпіада Михайлівна, - нема такого поета на цілому світі, який би стільки виливав співчуття, сліз і щирої любові до безправної, обездоленої жінки, як наш поет Шевченко. До 50-ти творів своїх він присвячує долі жіночій. Переберімо струни його ліри — пісні про долю жінки. Стільки ласки, тепла, ніжності в його поезії, коли він зображає постать чи то малої дівчинки, чи то пишної красуні, чи молоді матері, або зістарівшоїся струдженої страдниці, а особливо жінки покривдженої в своїм призначенні - материнстві. Він всіх їх має в своїм серці, з ними разом терпить і ніколи їх не опускає з свого обрію. Не тільки через все своє життя, а, як йому, здається самому, що він і після своєї смерті своїм словом буде їх оберігати, захищати від усього злого..." [21, с. 363]

З нагоди 100-річчя з дня смерті Великого Кобзаря та 150-річчя з дня його народження О.М. Пащенко створює матеріали, присвячені Т. Шевченку. В одному із них вона стверджує: „У кожного народу є своє суто національне свято, яке служить ознакою його національного усвідомлення, його любові до рідного краю, до його історії-давнини, до його мови. Є і у нас українців національно святкові дні; до них належать і Тарасові дні"[17, с. 53]

Упродовж 1961-1964 років Олімпіада Пащенко-Шульмінська створила низку змістовних матеріалів, присвячених Кобзареві. Сюди належать і чотири замітки про посмертну маску поета. Наведемо повністю найдетальнішу з них, означену як нарис «Посмертна маска Шевченка» з підзаголовком «Із спогадів Шульмінської О.М.»: «Останнім хранителем посмертної маски Т.Г.Шевченка був Козинець Євген Якович, заслужений вчитель, персональний пенсіонер, мій близький приятель. Коли Євген Якович був уже старий, немічний, хворий, я порадила йому (і припилювала), щоб цю реліквію в дні 100-річчя від дня смерті Шевченка він передав не родичам (як було по традиції), а народу — музею на Тарасовій горі в Каневі, що було доцільно, справедливо і певніше, ніж у приватних руках. І це було зроблено вчасно. Євген Козинець двадцять років

зберігає цю дорогу для нас реліквію і все ж прийшла пора з нею розстатися. В скорім часі Євген Якович помер. В січні ц.р. раптово й несподівано закінчила своє життя єдина дочка його Тетяна Євгенівна, професор с.-г. інституту, а в серпні цього ж року померла дружина Козинця Єлизавета Олексіївна, вчителька-пенсіонерка. Перед тим, як передати маску музеєві, я звернулася до адміністрації Львівського історичного музею, щоб організувати в дні століття з дня смерті Шевченка демонстрування цієї реліквії в історичному музеї, щоб оповістити школи і через місцеву пресу громадськість. Під час демонстрування я оповідала коротенько історію створення і збереження маски Т.Г.Шевченка (зі слів Козинця). Ця маска була створена видатним петербурзьким скульптором Ф.Ф.Каменським, близьким другом Т.Г.Шевченка. Скульптору Каменському, при допомозі друзів Шевченка, вдалося дістати дозвіл зняти з обличчя померлого Т.Г.Шевченка зробивши три маски. В день смерті Шевченка ці маски і були зняті. Одна з них, перша, зберігалася творцем її Ф.Ф.Каменським. Перед кінцем свого життя він цю маску передав своєму найближчому другові, великому поклонникові Тараса Григоровича, Вашкевичу Григорію Станіславовичу, по смерті якого цю реліквію унаслідував його син Тарас Григорович Вашкевич. По смерті ж Тараса Григоровича маску зберігав племінник його Марко Миколайович Шевлягин. У 1941 році Шевлягин, їдучи на фронт (звідки не повернувся), віддав маску на схов своєму тестю Козинцю Євгену Яковичу. І до цього часу ця маска ним зберігалась. Тепер з нагоди 100-річчя з дня смерті Т.Г.Шевченка Євген Якович, зберігши до глибокої старості цю дорогу його серцю реліквію, розлучається з нею і передає народові для дальшого зберігання в музеї для вшанування громадянами Львова. Сто років посмертній масці Тараса Григоровича Шевченка. Вдивляєшся в обличчя маски, а думки линуць у давнину, коли ця маска торкалася обличчя великої людини, опочившої навіки сто літ тому від усіх своїх страждань. [76, с. 146]

Особливу увагу в цій замітці привернула постать останнього хранителя посмертної маски поета Євгена Козинця, який двадцять років (тобто, в 1941-1961 роках) її зберігав. Річ у тім, що Євген Якович тривалий час мешкав у

Кам'янці-Подільському, у 1921-1937 роках був тут першим завідувачем (директором) першої єдиної трудової школи, яка нині відома як Кам'янець-Подільська спеціалізована загальноосвітня школа I-III ступенів №1 з поглибленим вивченням німецької мови.

Цінними є декілька нарисів про посмертну маску Т. Шевченка, низка дописів до стінгазети („Безсмертна пісня Кобзаря", „Насторожі коло них поставлю слово", „Вплив Шевченка на письменників", „Могутнє слово Шевченка" та ін.) в яких описуються різні періоди його життя. [22, с. 7-22]

В 1963 р. Олімпіада Михайлівна звертається до Дитячого видавництва УРСР з проханням видати окремою книгою матеріали про Кобзаря та питання не отримало позитивного рішення. А у 1966 р. О. М. Пащенко вирішує написати до Канівського державного музею-заповідника „Могила Т. Г. Шевченка", пропонуючи передати інституції підготовлені нею драматичні новели з життя Великого Кобзаря. Її підтримувала співробітниця музею В. Я. Кривицька, з якою вона листувалась до кінця свого життя. І хоча у той історичний період жоден із її матеріалів не вдалося таки опублікувати, але завдяки порадам Варвари Яківни вдалося зберегти праці О. М. Пащенко. [76, с. 146-153]

Таким чином, можемо констатувати, що в національному самоствердженні Олімпіади Пащенко важливу роль відіграла творчість, життєвий шлях та поетичне слово Тараса Григоровича Шевченка. Особистість Олімпіади Пащенко є прикладом впливу Шевченка на піднесення національної свідомості українців.

РОЗДІЛ 3

ВНЕСОК ОІМПАДИ ПАЩЕНКО В УКРАЇНСЬКЕ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ. ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ

3.1. Діяльність О. Пащенко в Українській Центральній Раді

Яскравою сторінкою історії жіночого руху в Україні була боротьба за національну державу в 1917-21 роках, зокрема участь жінок у роботі Центральної Ради та створених нею установ. Серед членів Центральної Ради - такі імена представниць освіченого жіноцтва: Л. Старицька-Черняхівська, М. Грушевська, С. Русова, З. Мірна, М. Ішуніна, В. Коннор-Вілінська, Л. Яновська, С. Любинська, В. Нечаївська, Н. Захарченко, О. Клер, М. Лисиченко, Ю. Шевченко, О. Андрієвська та О. Пащенко. Майже всі вони з дореволюційних часів були членами Української жіночої спілки, відомими активною участю в культурно-просвітницькій роботі, в різних громадських організаціях, славились своєю доброчинною діяльністю. Зростання національної свідомості та активності українських мас, їх консолідація навколо Центральної Ради - справжній історичний здобуток. До Ради, зазвичай, потрапляли учасники громадських організацій (наприклад: Союзу жінок, Спілки вчителів). Загалом в УЦР було тільки 3,2 % жінок від загальної кількості членів, але це був перший захід жінок до першого українського парламенту [62, с. 81–90]

Спочатку до Центральної Ради увійшли тільки делегати від київських громадських і політичних організацій. Через декілька днів до них приєдналися делегати з'їздів, що відбувалися у Києві (селянський, робітничий, військовий, педагогічний, земств і т. ін.). Усі депутатки активно включилися в роботу Центральної Ради на найрізноманітніших ділянках державотворчого процесу. Жінки доклали багато зусиль для створення Національного фонду, який мав забезпечити фінансову основу відродження України, опікувалися справами біженців. Та найактивніше проявили себе жінки в роботі по розбудові

національної школи, організації позашкільного виховання, по відродженню національної культури, мистецтва. Велику роботу проводили жінки по організації різноманітних з'їздів, конференцій. Вони зустрічали делегатів, займалися їх розселенням, харчуванням. [37, с. 364]

Олімпіада Михайлівна була однією з одинадцяти (22) жінок Української Центральної Ради та входила до її першого складу від Українського педагогічного товариства. О. Пащенко є в усіх трьох списках членів УЦР

- Члени УЦР 1-го складу (7 [20] березня 1917) — 94 члени
- Члени УЦР 2-го складу (8 [21] квітня 1917) — 141 член
- Члени УЦР 3-го складу (8 [20] серпня 1917) — 655 членів

Як довогоочікувану подію і керівництво до дії розцінила Олімпіада Михайлівна першу відозву Української Центральної Ради “До Українського народу” від 9 березня 1917 року, у якій зокрема ставилося питання рішуче домагатися у “... найблищій часі права на заведення рідної мови по всіх школах, од нижчих до вищих...” [104].

Для вироблення загального плану роботи були проведені у Києві на початку квітня – перший, а у серпні 1917 р. – другий Всеукраїнські педагогічні з'їзди, які виробили програму перебудови системи освіти в Україні. Як зазначала С. Русова: “... учительство гаряче взялося за працю... висловлено необхідність негайно складати підручники для початкової й середньої шкіл, утворено в Києві товариство розповсюдження шкільної освіти на Україні. Трохи пізніше заснувалася дуже енергійна “Головна Українська Шкільна Рада”, вироблялись плани, як саме переводити українізацію шкіл по всій Україні...” [75, с. 91]. О. Пащенко була делегована Кам'янецькою міською думою на Український учительський з'їзд та Всеукраїнський з'їзд міського самоврядування, а Кам'янецьким повітовим земством - на Всеукраїнський з'їзд делегатів земства.

У квітні 1917 року вона брала участь у роботі Українського національного конгресу. XX ст. [91, с. 136-140]

В УЦР О.Пашенко приєдналась до ініціатив закріплення за українською мовою статусу державної, утвердженні національного гімну, прапора, герба, грошової одиниці, стала причетною до відродження у свідомості народу свого державницького покликання, зрештою, відновлення української державності, надання національній державі гуманних, демократичних принципів. Протягом дуже короткого за історичними вимірами часу діяла Центральна Рада, але яка величезна державотворча й культурно-просвітницька робота була проведена за цей рік. І вагомий внесок до неї - подвижницька праця українських жінок

Таким чином, зростання національної та політичної свідомості жінок різних суспільних верств дало їм чітке розуміння своїх прагнень. Поступово все більше і більше жінок почали наполегливо домагатися отримання статусу повноправних членів суспільства. Першою перемогою жінок у боротьбі за свої права стало отримання ними виборчого права.

Залучення жіноцтва до національно-визвольного руху через роботу в Українській Центральній Раді, інших політичних інституціях та державних установах сприяли усвідомленню ними своїх прав і можливостей впливати на суспільні процеси.

3.2 Участь О. Пашенко в просвітницькому русі

Своєрідним центром національного культурного життя була культурно-просвітницька організація «Просвіта». За участі громадських діячів, письменників, композиторів, акторів вона активно налагоджувала видавничу справу та розповсюдження книг, газет. Особливо важливою була роль товариства для національного усвідомлення селян. Саме завдяки просвітянським бібліотекам, драматичним гурткам, хоровим колективам, лекторіям прості люди брали участь в організації відзначень ювілеїв Івана Котляревського, Тараса Шевченка дізнавалися про історичне минуле народу.

Подільська «Просвіта» заснована в січні 1906 в м. Кам'янець-Подільський та її основою була невеличка місцева українська громада,

створена лікарем та меценатом Костем Солухою, священником та істориком Є.Сіцінським, вчителями С.Іваницьким, В.Чехівським у 1901 році. Активними членами товариства були О. Білоусов, Т. Павловський, В. Стиранкевич, М. Трублаєвич. Протягом його діяльності очолювали товариство лікар К. Солуха, учителі - Є. Шманкевич, Є. Кондрацький. «Просвіта» об'єднувала понад 300 активних членів і це інтелігенція та молодь. Почесними членами «Подільської Просвіти» обрали єпископа Парфенія (Левицького) та В. Антоновича. Головою від створення і до 1917 року був Кость Солуха. Подоляни розповсюджували українську літературу, заснування бібліотек, читалень, драматичних і хорових гуртків, читали лекції, влаштовували виставки. [44, с. 53]

О.М. Пащенко з 1910 р., коли переїхала до центру Поділля та працювала у приватній комерційній школі Мазінга, захоплюється роботою у «Просвіті». Її щира любов до шевченкового слова, дала можливість прочитати реферати «Заповіт Шевченка» та «Жіноча доля в творах Шевченка» на святкуванні його річниці. Часописи «Подолянин» і «Подольские известия» від 26 лютого 1911 р. помістили на своїх шпальтах схвальні статті про життя і діяльність Тараса Шевченка, що стало початком відродження в пам'яті кам'янчан імені Кобзаря. У храмі Олександра Невського було відправлено панахиду, на якій було керівництво міста і багато діячів з окружних сіл, молодь та члени товариства «Просвіта». В будинку Просвіти, який окрасили квітами і картинами з великим портретом кобзаря у вишитих рушниках, відбулося і урочисте зібрання міського керівництва та інтелігенції. Цікавий факт, що на присутніх, велике враження справив плакат, що освічувався електричним освітленням, адже в той час більшість кам'янчан користувалися каганцями. Після патріотичної промови голови Просвіти, відомого громадського діяча Костя Солухи виступала просвітницька діячка Поділля Олімпіада Пащенко і прочитала реферати «Заповіт Шевченка» та «Жіноча доля в творах Шевченка». За спогадами учасників «виголошені декламації здійснили на присутніх надзвичайне враження». [59, с. 119-122]

Відзначення в Кам'янці-Подільському роковин Т.Г.Шевченка 1911 року було незабутньою культурною подією, яка і в наступні роки стала доброю традицією.

Та з початком війни 1914 року роботу «Просвіти» призупинили, а на Поділлі «Просвіта» продовжувала функціонувати до мобілізації 1916 активних членів на фронт та одразу після 1917 року, товариство відновило діяльність. Ініціатором відновлення та створення нових «Просвіт» виступала місцева інтелігенція, до числа якої входило немало жінок. Просвітянський рух став ще одним полем діяльності, де свої сили, здібності та інтереси активно виявляло жіноцтво. З піднесенням українського національного руху напрямки діяльності «Просвіти» значно розширилися. Поряд з освітньою діяльністю, члени товариства «активізували свою участь у політичному житті. Організації «надавали» кадри до органів влади, розбудовували освітню мережу, створювали музеї, бібліотеки, розгорнули видавничу справу [29, с. 72-99]

Відродилася «Просвіта» в Кам'янці вже після Лютневої революції у березні 1917 року, коли її новий осередок становили здебільшого молоді люди, серед них - К. Г. Солуха, Ю. Й. Сіцинський, О. М. Пащенко, В. К. Приходько та О. Т. Шульмінський. Особливу увагу товариство звертало на народну освіту. Провідну роль у цьому відігравала Олімпіада Пащенко, яка з 1917 по 1920 рік була заступником голови «Просвіти», головою повітової земської управи, головою шкільної Ради, організатором українського шкільництва на Кам'янецьчині, однією з ініціаторів заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету, секретарем університетської комісії, членом Центральної Ради, членом Трудового конгресу.

Невтомною енергією та наполегливою працею кам'янецьких просвітян (О. Шульмінський, О. Пащенко, В. Приходько, К. Солуха, Ю. Сіцинський та ін.) й постав Кам'янець-Подільський державний український університет – перша вища школа на Поділлі. Напередодні відкриття університету вийшла у світ газета кам'янецької “Просвіти” “Свято Поділля”, присвячена відкриттю “Кам'янець Подільського державного українського університету. [49, с. 60-68]

Завдяки кам'янецькій “Просвіті” було відкрито українську гімназію, аби готувати молодь до вступу в університет (тих, хто не мав середньої освіти). “Нова Рада” повідомляла про офіційне визнання відновленої кам'янецької “Просвіти”, удостоєної високої оцінки київського просвітнього Центру. [44, с. 189]

Олімпіада Михайлівна, як заступниця голови кам'янецької «Просвіти» разом з прогресивною інтелігенцією міста розгорнули активну діяльність на місцях: закупували книжки для читалень, відкривали бібліотеки, виписували газети, закладали різні майстерні, засновували курси для неписьменних дітей і дорослих, організовували драматичні і художні гуртки.

У добу гетьманату П. Скоропадського (1918) просвітницькі осередки на Поділлі, як і в царські часи, зазнавали утисків та переслідувань. 22 травня 1918 р. у секретному повідомленні, адресованому австрійському коменданту м. Кам'янця-Подільського, губернський староста С. Кисельов повідомляв, що за інформацією, просвітянська діячка Олімпіада Пашенко, Циганюк та колишній повітовий комісар Красовський „ведуть шкідливу агітацію проти влади та Австро-Угорського війська”. Він просив коменданта вияснити справжні мотиви та повідомити про наслідки його особисто [1, Ф. Р – 1158. – Оп. 1. – Спр. 1. – 5 арк. арк. 2]. Згодом С. Кисельов розширив коло підозрюваних у яке потрапили не лише громадські активісти з губернського центру Поділля, а також з Кам'янецького повіту, зокрема, батько О. Пашенко Михайло Федорович [1, арк. 1–1 зв.].

Не дивлячись на тиск та доноси просвітяни діяли і кам'янецька «Просвіта» одна з перших вдарила на сполох, коли дізналася про наміри проросійських сил гетьманського уряду оголосити російську мову державною і висловила з цього приводу протест голові Ради міністрів. З приходом до влади Директорії УНР «Просвіта» активізувала роботу. У березні 1919 року на Поділлі вже діяло 203 осередки, з них три – у Кам'янецькому повіті. Але анархія, військові дії та часті зміни влади призводили до того, що осередки або припиняли діяльність, або були малодіяльними. Влітку-восени 1919 року, коли

військо Директорії зайняло значну частину Поділля, а Кам'янець-Подільський став тимчасовою столицею УНР, «Просвіта» помітно пожвавила діяльність. 1920 року з приходом на Поділля більшовиків «Просвіта» ще деякий час функціонувала. Однак просвітяни зазнавали репресій, з бібліотек вилучалися «петлюрівські» книги.

Отже, українське національне відродження неможливе без культурно-просвітницьких товариств, руху, який був формою захисту українцями свого духовного світу і національної неповторності. Важко переоцінити значення діяльності Подільської «Просвіти». З дня свого виникнення 1906 року і до повного припинення діяльності 1923 року вона постійно працювала в екстремальних умовах: спочатку-імперської, великодержавної, антиукраїнської реакції, потім – нестабільності, анархії, частих змін влади в буремні часи громадянської війни та інтервенції, і, врешті – під постійним прискіпливим наглядом радянських установ. А діячі товариства стали активістами українського державотворення 1917—1920. Делегатом товариства на Всеукраїнському національному конгресі 1917 був В.Приходько. До Української Центральної Ради обрано П. Блонського, Г. Голоскевича, Н. Григорієва, В. Дудича, А. Животка, П. Куцяка, М. Литвицького, Д. Марковича, А. Мельника, В. Приходька, І. Рижія, Г. Степуру, В. Чехівського та О. Пащенко.

Таким чином, Олімпіада Михайлівна Пащенко, як заступниця голови подільської «Просвіта» займалась організацією просвітянських комісій-господарської, лекційної, народної освіти, артистично-мистецької, видавничо-книгарської та етнографічної, разом з іншими просвітянами брала участь в організації в місті українського університету, до відкриття якого випущено одноденну газету «Свято Поділля». За її безпосередньої участі, товариство відкривало дитячі садочки, вечірню школу змішаного типу з безплатним навчанням для дорослих, гімназію ім. С. Руданського, опікувалось театром та Шевченківським домом.

3.3. Громадська діяльність О. Пащенко

Олімпіада Михайлівна Пащенко була не лише відомою просвітянкою, але й активною громадською діячкою на Поділлі та Волині. Її життєва позиція, небайдужість до проблем та життя громади і як наслідок – довіра представляти містян в українській курії багатонаціональної міської думи, Кам'янецькому повітовому земстві, очолити Кам'янець-Подільську повітову земську управу, бути заступником голови Дубенської окружної управи.

А почалась найплототворніша діяльність О. Пащенко в 1917 році, коли національно свідома, збагачена досвідом активістка, яка дванадцять років була під пильним наглядом царизму та наперекір усім труднощам, займалась пробудженням національної і соціальної свідомості людей. Тоді, восени 1917 році в усіх подільських містечках відбулись вибори до місцевих органів самоврядування. Політичні партії, профспілки, організації чи просто групи громадян висували свої виборчі списки, за які громадяни голосували. Агітація відбувалась майже без будь-яких перешкод з боку місцевої влади, що світило про демократичний характер виборів. А щодо виборів до Кам'янець-Подільської міської думи, то тут була гостра політична боротьба. І перше засідання міської думи відбулось 25 листопада 1917 р. – цевже після більшовицького перевороту в Петрограді, внаслідок якого до влади прийшли більшовики, та проголошення 7 (20) листопада Третім Універсалом Центральної Ради Української Народної республіки. В Кам'янець-Подільській міській думі найбільше місць отримали представники об'єднаного єврейського блоку національного самовизначення – 17, адже понад 40% жителів міста становили євреї, які голосували за своїх представників. Другим за чисельністю в Кам'янець-Подільській думі став Український соціалістичний блок – 11 депутатів. Цей блок і очолювала Олімпіада Пащенко. Тоді ж, на заключному етапі Української революції 1917–1921 рр. вона була обрана гласною Подільської губернської народної ради від Кам'янецького повіту, а також входила до складу шкільної та медичної комісій.

Олімпіада Михайлівна була і однією з 593 делегатів Трудового конгресу України в 1919 році. Її та ще 58 осіб обрано від робітників, селян та «трудової інтелігенції Поділля

Кам'янецький повіт:

1. Шимонович Іоанікій

1. Пащенко Олімпіада Михайлівна

1. Ільчишин (с. Нова Порічна, УПСР)

1. Гладун (Лянцкорунська волость, заступник старшини, УПСР)

кандидати — Язловецький Е. Г. (УПСР-лівих, с. Гавриловець),
Макогоненко (с. Тарасівка, УПСР-лівих)

Цей вищий тимчасовий законодавчий орган Української Народної Республіки у період Директорії УНР, який ще називали Конгрес трудового народу України чи Всеукраїнський трудовий конгрес, був скликаний Директорією з метою організації влади в Україні та визначення форми державного правління після повалення влади гетьмана Скоропадського. Він проходив у Києві 23-28 січня 1919 року і вже 23 січня затвердив ухвалу Української Національної Ради ЗУНР та Універсал Директорії УНР про об'єднання в одну державу УНР і ЗУНР та затвердив Універсал «До українського народу» і ноту «До народів світу», в якій заявив право українського народу бути представленим на Паризькій мирній конференції 1919-21, протест проти російського більшовицького наступу на Україну і відозву до армії УНР. Вже після відступу Директорії УНР і уряду з Києва через більшовицький наступ, засідання проводились у Вінниці, Рівному. А в липні у Кам'янці-Подільському, де на спільній нараді під головуванням С.Вітика була прийнята постанова про припинення їхньої роботи.

Восени 1919 р., коли вищі органи УНР вимушено покинули Кам'янець-Подільський, за домовленістю з поляками, місто і регіон потрапляли під польський військовий контроль, щоб не потрапити під окупацію денікінців. Військовий контингент, а це тільки у Кам'янці-Подільському майже 3 тис. осіб, хотів перебрати на себе управлінські функції, повністю використовувати

державне майно УНР ще й отримувати від населення продовольство і фураж. Вони вимагали швидкого вирішення адміністративних і господарських питань, прав українців щодо державної і приватної власності, місцевого самоврядування, а також мовних питань. Все це, загостило стосунки між поляками і населенням міста й повіту. В міру можливостей, українські інтереси на Кам'янецьчині відстоювали повітовий комісар, повітове і волосні земства. І саме Олімпіада Пащенко з листопада 1919 по липень 1920 року, за часів польського адміністрування очолювала повітову народну управу, вона чітко виконувала розпорядження Головноуповноваженого уряду УНР щодо захисту всього українського та періодично інформувала його про стан справ у повіті – це були письмові подання на ім'я І.І.Огієнка 5 і 10 грудня 1919 р., в яких вона аналізувала взаємини, які склалися між українськими громадянами і польськими військовиками. Всі копії звернень спрямовувала і «До Коменданта Польських Військ в м. Камінці на Поділлі», «Місії Річі Посполитої в Камінці», сподіваючись, на розуміння, позитивну реакцію і припинення правопорушень. В польському комісаріаті на зустрічі з цивільним комісаром Волині й фронту Подільського О. Пащенко прямо заявила, що причиною поганих відносин є «розправи та знущання над населенням», які вчиняли польські військовики [42, с.198]. Польська комендатура натомість, обмежила діяльність усіх виконавчих органів повітового і волосних земств, а членам повітової управи, навіть, не видали перепустки для виїзду у села, щоб контролювати там роботу із проведення податкового збору, що стало перешкодою для стягування земельних і державних податків та запроваджувати платні медичні послуги для населення у земських лікувальних закладах. Поляки також реквізували телефонні апарати і земці залишились без зв'язку. Чим далі тим гірше, і польські коменданти почали самовільно розпоряджатись приміщеннями і майном шкіл та лікарень. О.Пащенко непокоїло втручання чужинців у продовольче питання, яке і до того було дуже проблемним. Продовольчого відділ управи констатував, що в повіті мало місце «насильне відібрання ключів від склепів і самовільний та потаємний від Продовольчого Відділу вивіз

польською інтендатурою зерна і збіжа з склепів Кам'янця і млинів», що призвело до втрати «більше десятка тисяч пудів», а «ключі від склепів знаходяться у польського інтенданта Лазаровича, забране майно не повернено, телефони, як і весь зв'язок з повітом, зачинен і в додаток Членам Управи зараз виїхати в повіт невіЛЬНО», через що повітова народна управа вимушено втрачає свій вплив на ситуацію [42, с.197].

Повітова управа на чолі з О.Пашенко, виконуючи в тих умовах важливі державні завдання, сформульовані вищою українською владою і спрямовані Головноуповноваженим уряду УНР, намагалася уберегти від розбазарювання громадське майно: запаси шкіри, з якої мали виготовити взуття для козаків, що лікувалися у кам'янецьких шпиталях. Та поляки під час обшуку приміщення повіту управи вилучили цю сировину для потреб свого війська, конфіскувавши ще понад 15 пудів олії, для шкільних будинків і лікарень, кінську зброю для десятків коней, а також більше 1 пуду пороху, що мав бути використаний технічним відділом управи у кар'єрах для ламання каміння, яке мало піти на ремонт ділянки шосейної дороги з Кам'янця-Подільського до Китайгорода. Усе це майно забрали без письмових розпоряджень, ордерів на вилучення і розписок в його отриманні [36, с.208-209]. Без жодних пояснень від польської сторони, що ситуація виправиться, О.Пашенко й далі відстоювала українські інтереси. І вже 28 січня 1920р. відправила чергове письмове звернення «До представництва Військової Польської Влади м. Кам'янця і повіту. До представництва Цивільної Польської Влади на Поділля. До п. Головноуповноваженого Уряду Української Народньої Республіки на Поділля» в якому наголошувала, що через перешкоди польських військ на території Кам'янецького повіту «живе діло Повітового Самоврядування примушено скоротитися, а в деяких галузях ліквідуватися». Кожнесвоє слово підтверджувала фактами про реквізицію майна на мільйони карбованців, зруйнований телефонний зв'язок, конфіскований фураж з продовольчого складу, що призвело до неможливості утримувати коней і забезпечувати таким чином роботу пошти. Вона не підраховувала фінансові збитки, яких зазнало

земство через продовження ігнорування прохань членів повітової управи до польської комендатури для отримання дозволу на поїздки в різні куточки повіту і проблеми які там були. Та польській військовій комісії і цього було мало і вона конфіскувала кінський транспорт управи, який використовувався для обслуговування медичних дільниць, боротьби з страшними пошестними хворобами. Це показувало «цілу систему руйнування повітового господарства, нехтування самими життєвими потребами» мешканців краю [36, с.307-308], з чим О.Пащенко не могла змиритись. Особливо турбували її фізичне насилля польських військовиків, порушення громадянських і майнових прав мешканців Кам'янецьчини, які продовжували звертатись до управи. О.Пащенко, «підключившись про добробут і спокій серед населення», обурювалась: «Чи відомо польській владі про знущання польських військових осіб і частин над мирним населенням краю? Чи відомо, що по селах чиняться реквізиції збіжа, продуктів, скотини, живности за платню, яку жовніри самі хтять призначити, а частіше безплатно? Що проводяться езекуції – військові особи дозволяють собі самочинно розправлятися нагаями, шомполами з селянами та був випадок з учителем? Що бувають випадки нищення майна по школах, які самочинно займаються військовими частинами – палять шкільну меблю, книжки. З перепустками коверзують по шляхах, по селах: через місток в селі всякий раз, щоб перейти чи до крамниці, чи до церкви, чи до школи, чи до родини, беруть платню з старого і з малого. По шляху до Кам'янця спиняють кожного і як нема перепустки, то або зовсім не пускають, або діляться чим захтять з проїзними – тютюном, молоком чи іншими продуктами, а то і просто грішми. За підвод дами та кіньми скрізь цілі облави і селянин боїться чи до міста виїхати, чи до другого села, чи до лісу за дровами, бо зараз коні заберуть і загонять без оброку, без прилагодження на 2-3 дні для військових потреб» [36, с.308].

Вона вимагала припинити безчинства, а усі майнові питання вирішувати згідно законів, які б не порушували прав українських громадян [29, с.308]. Українська діячка вважала неприйнятною підміну повітовим старостою самоврядного органу через свого референта, з широкими правами в повіті.

Олімпіада Пащенко вважала, що поляки ігнорують українські закони і права громадян повіту, які обрали повітову раду та її управу. [36, с.309-310].

О.Пащенко усі проблеми, пов'язані з життям повітової громади намагалася вирішувати через українські механізми, зокрема рішення Комітету Головноуповноваженого уряду (КГУ) УНР. Її обґрунтовані звернення щодо розв'язання громадських питань, розглядалися, як правило, за її присутності. Її запрошували для озвучення проблем на чотири засідання : 25 листопада, 2 та 11 грудня 1919 р., 2 січня 1920 р., де слухалися питання, зокрема, про боротьбу з епідемією тифу, припинення роботи шкіл за тих умов, фінансування роботи шкільної мережі та матеріальна підтримка учительства. Вона ініціювала вирішення питань про надання авансу повітовому самоврядуванню в розмірі 4 млн. грн., формування кошторису повітових і волосних органів, отримання управою невикладених коштів із суми земельного податку, отримання грошової позички. [32, с.170-171, 174-175, 194, 212-213, 216-217, 218-220]. Подані О.Пащенко до КГУ звернення змальовують критичне становище повітового самоврядування і різних сфер, якими воно опікувалося і вже 19 листопада 1919 р. селяни перестали сплачувати податки, а це 15,8 млн. грн., а також понесені збитки (110 тис. грн. у зв'язку з тим, що телефонну лінію поляки використовують у військових цілях), неможливість ліквідувати заборгованість за роботу поштової служби (294 тис. грн.), недоплату учителям додаткових виплат до зарплати (у листопаді – 610 тис. грн.), відсутність коштів на опалення і освітлення шкільних приміщень. На забезпечення роботи лікарень були потрібні майже 0,5 млн. грн. [36, с.260-261]. Тож керівниця стверджувала, що «фінансове положення Повітового Самоврядування дійшло до краю. Повітова Управа примушена прикоротити роботу по всім своїм галузям: утримання школи, лікарні, пошти, телефони та канцелярії і інше» [36, с.264]. Комітет Головноуповноваженого уряду УНР, врахувавши такий стан, виділив повітовій земській управі 4 млн. грн. позики під 6% річних для того, щоб освітня і медична сфери могли якось функціонувати, а українські громадяни отримувати

мінімально можливі послуги. Та незаконне розпорядження польських управлінців щодо повітового самоврядування не було відмінено.

Шукаючи вихід з цієї економічної і фінансової кризи, О.Пащенко, як голова повітової народної управи, змогла заручитись підтримкою Головноуповноваженого уряду УНР Івана Огієнка, і очолюваного ним КГУ та отримати державну грошову позику, яка частково профінансувала роботу шкіл, лікарень, виплатити зарплату та ненадовго підтримати в повіті життя.

О.Пащенко бачила, що неможливо поєднати польські адміністративні органи й роботу повітового земства. «Кінець-кінців, до Управи з'явився призначений комісар-поляк, місцевий обшарник, який, ігноруючи склад Управи, сам скликав всіх службовців до зали, прочитав наказ польської влади, що всі в Управі мусять йому підпорядковуватися, ні один гріш з каси, ні один папірець не може вийти без його дозволу». [63]

Усі працівники управи та О. Пащенко ухвалили «протестпостанову проти насильства над органом повітового самоврядування і протокол, що Управа при таких умовах далі залишатись при праці не може, скла дає з себе відповідальність і уступає з своїх обов'язків до зміни витвореної ситуації. Так була перервана робота...» [36, с.337]. Навіть після цього, ще деякий час, земці як могли підтримували національні інтереси. Але 8 липня 1920 р., польські військові і цивільні структури покинули Кам'янець-Подільський і повіт.

Через роки на початку німецької окупації міста Дубна, коли українцям дозволили встановити свою владу, Олімпіада Шульмінська знову зайнялась громадською діяльністю, зголосившись виконувати обов'язки заступника голови Дубенської української окружної управи, її затвердили на цю посаду в серпні 1941. І тоді вона проявила себе, як захисниця полонених та єврейського населення від окупантів, працюючи в Червоному Хресті.

Отже, Олімпіада Пащенко брала активну участь в українському громадському житті, неодноразово зазнавала переслідувань. На Кам'яниччині під час польського господарювання не мирилася з фактами порушення українського законодавства про земства, громадянських і майнових прав

повітового населення, а пізніше на Волині, під страхом смерті, допомагала нашим полоненим та євреям. Її ім'я продовжувало бути на слуху, викликало повагу у всіх, хто спілкувався з нею.

3.4. Представники українського відродження - сподвижники О. Пащенко

Револуція в Україні у 1917–1921 роках була важливою віхою в історії боротьби українського народу за незалежність і національне самовизначення. У цей період у надзвичайно складних умовах політичних змін, соціальних потрясінь та іноземних інтервенцій українська еліта намагалася закласти фундамент нової української державності. Саме в часи революції з'явилася плеяда видатних особистостей, які не лише боролися за державну незалежність, але й прагнули відродити українську культуру, науку та освіту, зберегти національну ідентичність і сприяти її розвитку.

До кола діячів-сподвижників Олімпіади Пащенко належали відомі просвітяни Поділля К. Солуха та Й. Сіцінський, представники Подільської губернської народної управи В.Приходько та засновники Кам'янець-Подільського українського університету О. Шульмінський та І. Огієнко. Вони бачили відродження України не лише в політичному але й в освітньому сенсі: через формування національно свідомої молоді, поширення рідної мови, розвиток української літератури, й наукових досліджень.

Неабиякий вплив на просвітницьку діяльність О.Пащенко мав Костянтин Григорович Солуха (17 травня 1861р. – 28 січня 1922рр.), якому завдячуємо великій просвітницькій діяльності на Поділлі серед українського люду у дореволюційні часи і часи становлення української державності 1917 – 20 рр.

Він був чудовим лікарем та захопився ідеєю українського відродження, визначивши для себе три головні складові життя-професія, родина, громадська діяльність і О. Пащенко поділяла ці ідеали. Своїм ставленням до селян, які зверталися до нього не тільки за медичною допомогою, але й за людськими

порадами, він здобув надзвичайну популярність серед населення як людина і кваліфікований лікар, що був одним із найпрогресивніших лікарів Поділля. [44, с.189]

Проте, саме подільська «Просвіта» для Костя Солухи, що був незмінним головою від початку до 1917 року була головною громадською діяльністю. Подоляни розповсюджували українську літературу, заснування бібліотек, читалень, драматичних і хорових гуртків, читали лекції, влаштовували виставки, збирали кошти на пам'ятник Тарасу Шевченку, який планувалося встановити у місті та доброчинні цілі. [57, с.14]

Спільно з О. Пащенко ініціював відкриття у місті Українського Університету, через що Кость Солуха вважається одним із духовних батьків першої вищої школи на Поділлі. Саме його ідею втілили, збираючи книги серед кам'ячан та подолян для формування університетської бібліотеки, допомагаючи хворим та пораненим козакам. Тодішня громадськість високо цінила його заслуги, він був на запрошений, від громадськості Поділля на урочистий прийом в честь Симона Петлюри тоді і була заснована в Державному Університеті спеціальна стипендія на його честь.

Серед найближчого оточення О. Пащенко завжди були патріотично налаштовані українські інтелігенти Подільського краю, які у гуртувалися навколо ідеї заснування і підтримки у Кам'янці державного українського університету. Серед них був і Віктор Кіндратович Приходько, правник, який працював в губернському земстві та був активним членом Подільської «Просвіти», брав участь в роботі Українського національного конгресу, виступав перед його делегатами про проблеми організації українського національного руху на Поділлі. І саме конгрес делегував його до Української Центральної Ради від Подільської губернії, як і Олімпіаду Пащенко делегувало вчительство Поділля.

Незабаром його було призначено на посаду губернського комісара освіти на якій В.К.Приходько опікувався проблемами українського шкільництва, особливо у сільській місцевості. За його підтримки було

українізовано 34 вищих початкових школи. Шості загальні збори Української Центральної Ради затвердили Віктора Кіндратовича, який на той час представляв Українську партію соціалістів-революціонерів, членом УЦР від Подільської губернії. У березні 1918 р. Віктор Кіндратович та Олімпіада Михайлівна увійшли до складу першої делегації “Просвіти”, яка побувала в Києві з метою схвалення університетського проекту. Делегація повернулася з Києва з надією, що Кам’янецький університет – це досяжний проект. “...На мене, – писав в еміграції В.К.Приходько, – випав обов’язок підготувати доповідь про Український Університет у Кам’янці для майбутнього демократичного Земського Зібрання... Це було завдання почесне, але не дуже легке: університети не відчиняються щороку. Губернське зібрання уважно вислухало доповідь В.К.Приходька, у якій він віддав належне Кам’янець-Подільській міській думі, що зуміла знайти 1 млн. крб., земельну ділянку і будівельні матеріали для спорудження університетських корпусів. Переконаливо прозвучали слова доповідача щодо можливої участі у цій справі губернського земства. “... В.К.Приходька, як і О. Пащенко було обрано до складу постійної університетської комісії і Віктор Кіндратович, навіть через велику зайнятість земською роботою, все ж зміг взяти участь у семи засіданнях цієї комісії. Віктор Приходько підтримав пропозицію І.І.Огієнка щодо передачі під студентський дім будинку двохкласної духовної школи. Його підпис стоїть під вітальною адресою Подільської “Просвіти” університету. Вже перебуваючи в еміграції (проживав у Ржевиці коло Праги), В.Приходько у 1930 р. написав свої спогади під назвою “Повстання Українського Державного Університету в Кам’янціна Поділлі”, які у 1936 р. І.І.Огієнко, як видавець і редактор, опублікував у своєму науковолітературному часописі “Наша культура” (Варшава) та у вигляді окремої відбитки. Мемуарний матеріал – цікава і змістовна розповідь, насичена багатьма фактами, часто такими, які не відображені в архівних фондах України, про ті величезні, по суті, неймовірні зусилля, які місцева інтелігенція докладала для реалізації своєї романтичної мрії про український університет. Заслуговують на увагу авторські портретні

замальовки Олімпіади Пащенко, Олександра Шульмінського, Костя Солухи, Юхима Сіцінського та інших діячів, без праці яких не було б університетського закладу. Неабияке значення для дослідників історії освіти в краї мають відображення автором тодішньої громадсько-політичної ситуації, стану міжнаціональних відносин в регіоні, а також з'ясування того механізму, який І.І.Огієнку, як голові університетської комісії, вдалося налагодити для досягнення спільної мети – створення матеріально-технічної бази та відкриття університету. Останнє для В.К.Приходька і його покоління сприймалося «як велике національне досягнення і особисте щастя». [70, с.103]

Варто відзначити, що разом з відомими подoliaнами до реалізації нового грандіозного проекту - організації системи вищої школи в Україні, долучається І. Огієнко, його разом з О. Пащенко включено у відповідну комісію, створену на базі УНУ. 12 травня 1918 р. призначено відповідальним за відкриття філіалу університету в Кам'янці-Подільському, а 22 травня - в. о. ректора майбутнього навчального закладу. На нього покладено обов'язки голови комісії МНО Української Держави із заснування у провінційному місті Державного українського університету. [45, с.92-127]

І.І.Огієнко займався організаційною роботою. Контролює ремонти навчальних приміщень, придбання матеріалів та приладдя, формує професорський склад, відстоює інтереси незаможного селянства, влаштовує 22 жовтня 1918 р всеукраїнське свято відкриття університету. Він, як ректор став однією з найбільш помітних постатей громадсько-політичного життя Кам'янця-Подільського. Як авторитетного українського діяча, його обрали членом Головної управи Українського Червоного Хреста. А 5 січня 1919 р. Директорія УНР призначила І.І.Огієнка міністром народної освіти із збереженням за ним попередньої посади. І першим його кроком став наказ про відмову від міністерської платні на користь незаможним студентам Кам'янець-Подільського університету. Він активно зайнявся створенням Ради міністра освіти. Важкою успадкованою проблемою, якою довелося займатися І.І.Огієнку, була доля російських університетів України в умовах національного

відродження. 24 січня 1919 р. І.І.Огієнко заснував „Комісію в справах щодо вищих шкіл і наукових інституцій” в складі 15 осіб. Прагнучи розширити коло абітурієнтів, дати вчителям початкових шкіл можливість здобути університетську освіту, І.І.Огієнко організував вироблення „Правил вступу до вищих шкіл України осіб, що скінчили реформовані по закону 14 червня 1917 року учительські семінарії”. В Кам’янецьку добу Директорії УНР (червень-листопад 1919 р.) І.І.Огієнко домігся того, що очолюваний ним заклад яскраво зарекомендував себе як вогнище національної культури, важливий осередок освітньо-культурного життя краю і опора українського державотворення. Сам ректор, крім участі в роботі різних курсів, що функціонували при університеті, виступав з окремими лекціями. Враховуючи неординарні якості І.І.Огієнка – великий організаційний хист, український патріотизм, активне відстоювання національного характеру православної церкви в Україні, – Директорія УНР 15 вересня 1919 р. призначила його міністром ісповідань УНР із залишенням за ним посади ректора університету. Іван Огієнко - визначний учений-історик, поет, громадсько-політичний і церковний діяч, міністр освіти та ісповідань УНР, митрополит Української автокефальної церкви особистість, яка становить окрасу нації. [84, с.23]

Таким чином, відомі сподвижники, котрі разом з О.М. Пащенко внесли вагомий внесок в історію становлення Кам’янець-Подільського державного українського університету, залишили помітний слід у національному відродженні в період Української революції 1917-1921 років.

3.5. Участь О. Пащенко в Кам’янецькому біженецькому комітеті

О. М. Пащенко брала безпосередню участь у вирішенні проблеми біженців у Кам’янецькому повіті, кількість яких у Подільській губернії стрімко зросла після Лютневої революції 1917 р. Поляки, латиші, литовці тимчасово осіли у прифронтовій території, через нехватку харчів та невідомість, що буде далі в країні, вони намагалися повернутися до дому. Серед них було майже 10 тисяч українців, які повернулися в Україну з російських губерній де в той рік

окрім анархії був ще й неврожай. Для вирішення проблем біженців в Кам'янецькому повіті у вересні 1917 р. створили спеціальний комітет, який очолив представник повітового земства О. Нечай. О. Пащенко, як член Кам'янецького повітового земства, була залучена до розв'язання цього питання і в кінці 1917 року складала кошторис, який розраховував кошти для забезпечення найбільш важливих потреб біженців, яких станом на листопад 1917 р. у повіті уже зібралося біля 25 тисяч біженців. [78, с.138-145]

Представник від Поділля губернський комісар Г. Степура на засіданні Крайової Наради у справах біженців у Києві 27-28 листопада 1917 р., звернув увагу на продовольчі проблеми в Кам'янецькому повіті. [14]. «Вести харч для цивільного населення не дозволяють, хліба, палива нема, – констатував він. Особливо зле галичанам, біженці боси, не мають вбрань. Грошей у Земства нема. В Кам'янецькому повіті епідемія віспи»

Кам'янецький біженецький комітет, намагаючись виправити ситуацію, просив в Подільського губернського комісара виділити 15 тисяч карбованців [78, с.138-145]. Кошторис був складений за участю О. М. Пащенко і в пояснюючій записці до нього підтверджувалось використання кожного карбованця: «1) На харчування 50% від 23405 біженців 11703 душі, рахуючи в місяць по 6 карбованців на душу, що разом виходить на місяць 70218 карбованців – на три місяці – 210654 карб.; 2) На помешкання 50% від 23405 біженців – 11703 душі, рахуючи по 1 карб. 20 коп. на одну душу в місяць, що разом виходить в місяць – 14143 карб. 60 коп. на три місяці – 42130 карбованців 80 коп.; 3) На допомогу одежею 15% від 23405 біженців – 3411 душ, рахуючи на душу по 5 карб. на три місяці, що разом виходить на один місяць – 5685 карбованців на три місяці – 17055 карбованців.; 4) На амбуляторну поміч всім 23405 біженцям, по 25 коп. в три місяці на душу, що разом виходить на один місяць – 1950 карб. 41 2/3 коп. – на три місяці – 5851 карб. 25 коп.; 5) На білизну-шмаття, мило і баню, на 23405 душ по 20 коп. в місяць на душу виходить разом в місяць 4681 карб., в три місяці – 14043 карбованці.; 6) Видатки на похорони для біженців, рахуючи по два похорони щомісячно на

кожну 1000 душ, по 5 карбованців на душу, що вийде в місяць на 23405 біженців – 235 карб. – за три місяці – 705 карбованців. Разом виходить в місяць – 96813 карб. 1 2/3 коп. В три місяці – 283416 карб.» [4, Ф. 799, оп. 1, спр. 10, арк. 3–3 зв.]

Кам'янецькому біженецькому комітету виділили 15 тисяч карбованців, але не як допомоги, а з видатків, призначених на 1918 рік і ще позичили 10000 карбованців, які мали бути поверненні [78]. Було ухвалено окрему резолюцію та рішення: «1) Розглядаючи кошторис на отримання біженців в Кам'янецькому повіті на 4-ту четверть 1917 року, Зібрання ухвалило представити його згідно нормам: на продовольствіє – 216000 карб., на помешкання – 14400 карб., на одієжу – 18000 карб., на амбулаторну поміч – 6000 карб., на мило, баню, білизну – 14400 карб., на розходи по похоронам – 720 карб., на адміністративні розходи – 1347 к. 60 к., всього – 270864 карб. 60 коп. 2) Розглядаючи кошторис на 1-шу четверть 1918 року Зібрання ухвалило прохати Міністерство об асігнованню на продовольствіє на всіх 24000 біженців по 15 карб. в місяць, всього 1080000 карб.; на помешкання (по нормі) – 14400 карб.; на одієжу просити на 30% біженців – 36000 карб.; на амбулаторну поміч – 6000 карб.; на білизну, мило, баню – 14400 карб.; на розходи по похоронам – 720 карб.; на адміністрацію і діловодство – 3507 карб. 60 коп., всього – 1157027 карб. 60 коп. 3) Зібрання розрішило 25000 карб., асігнованих як аванс за счот кошториса на 1-шу четверть 1918 року, видати на закупку продовольствія; вийти в згоду з Продовольчою Управою – просити доставляти продукти на станцію Кам'янець; доставка ж зо станції Кам'янець на біженецькі пункти за счот біженців. 4) Зібрання обібрало склад Управи Біженецького Комітету: Голова Управи Нечай, Заступник голови Пащенко, Секретарь Діяченко, члени: Говоруха Ісидор, Гуцуляк Федір і Квіт. 5) Ніяких розпоряджень Кам'янецьких комісарів Біженецький Кам'янецький Повітовий Комітет без свого дозволу Біженецької Управи виконувати не доручає. 6) Просити Українське Міністерство зверх складеного кошторису асігнувати тисяч 10 для допомоги біженцям других губерній на виїзд до свого краю. 7) Все те шмаття і одієжу, яке було поступати в

розпорядження Комітету, Комітет доручає Управі розпреділять пропорціонально меж біженецькими пунктами. 8) Комітет постановив просить Крестьянський Комітет, Кам'янецького і Ушицького повіту Красного Хреста передати біженцям все натільнешмаття і крім того все потрібне для оборудовання приюту біженецького на 100 душ. 9 і 10) Зібрання доручило Управі просить Кам'янецьке Бюро по збору і охорані майна (демобілізуючихся військових частин) відпускати коні по маленькій ціні в першу чергу біженцям по спискам, які повинні представити біженецькі комітети, а також вози і управи. 11) Обміркувавши справу про насіння для біженців, Зібрання обрахувало, що для біженців понадобится до 200000 пудів зерна (ярової пшениці, ячменю, мішанини, вівса і гречухи). Про знаряддя звернутись з проханням до земельного комітету, щоби дістав для зруйнованих сіл в першу чергу плуги і борони, приблизно від 10 до 15 знарядь для села. 12) Через те, що зараз трудно дістать зерна, муки, продуктів, Біженецький Комітет постановив: зараз видавати продовольчий пайок тільки тим, у яких нема зовсім хліба. Згодом, коли смета буде затверджена, і дадуть допомогу на всіх біженців, а також буде легше закуповувать і звозить продукти, пайок буде видаватись всім біженцям. 13) Переговоривши з представником від земельного комітету про те, чи можливо дістати матеріал для будівлі хат і других постройок, Зібрання постановило: просить біженецькі сільські комітети негайно скласти списки зруйнованих будинків і необхідного матеріалу для їх будівлі. Комітет просить складати ці списки дуже обережно через те, що ліси знищені і трудно буде всіх задовольнити. Списки повинні бути представлені в Кам'янецький Повітовий Земельний Комітет. 14) Як возстановиться роздача продуктів на пунктах, то просить отряд, котрий зараз їх обслуговує, працювать і надалі. 15) Комітет доручив члену Говорусі просить Продовольчу Повітову Управу переговорить з інтенданствами 3-го і 12-го корпусів о тім, щоб вони видавали по чекам Продовольчої Управи продукти для біженців, які зможуть» [7. Ф. 799, оп. 1, спр. 10 Арк. 167–168.]

Затвердження кошторису на I квартал 1918 р. залишалося проблематичним та з повідомлення на адресу Біженецького департаменту Міністерства внутрішніх справ за авторством О. М. Пащенко від 31 травня 1918 р. дізнаємось, що кошти надавались на 20747 біженців, які тоді перебували в Кам'янецькому повіті [78].

Таким чином, на початку 1917 р. в Подільській губернії виникла нова проблема біженців, а на Кам'яничині вона призвела до голоду та хвороб переміщених осіб. У вирішенні їх побутових проблем відіграв повітовий біженецький комітет, заступником у якому була О. М. Пащенко. Складений нею фінансовий кошторис для потреб біженців та допомога у розв'язанні побутових проблем дали можливість вирішити деякі їх потреби.

3.6. Вшанування пам'яті Олімпіади Пащенко

Історична пам'ять є чинником, який визначає характер колективних уявлень про минуле, оцінку нинішніх подій та бачення стратегії майбутнього розвитку суспільства. Сьогодні особливо важливо збереження історичної пам'яті та об'єднання суспільства навколо постатей, які зробили вагомий внесок в українське національне відродження та були незаслужено забуті. До них відносяться діячі Центральної Ради, політичні мислителі, борці за незалежність.

Ім'я Олімпіади Михайлівни Пащенко (1879-1972) теж довгий час було в забуті і за радянського часу ця мужня жінка не мала змоги ні на роботу влаштуватись, ні надрукувати свої твори, ні спілкуватись зі своїм сином. Слуги кремля робили все, щоб знищити українську інтелектуальну еліту, щоб ми не знали тих, хто любив Україну, боровся та будував її державність. За часів незалежності були повернуті в історію імена видатних українців серед яких і Олімпіада Пащенко, відома громадська діячка, яку особливо вшановують на Поділлі та Волині.

Увічнення героїв минулого, пам'ять про яких знищувалась ми називаємо меморіалізацією. Ім'я Олімпіади Михайлівни увіковічене не тільки

в дослідженнях істориків, спогадах її однодумців, але й в назвах вулиць та меморіальних дошках.

Вперше, пропозицію відкрити меморіальну дошку в селі Гонтівка (Серби), де народилася та навчалася О. Пащенко, надали краєзнавці Валерій Васильович Войтович та Віктор Романович Адамський. Меморіальну дошку створив Микола Миколайович Крижанівський, український письменник, скульптор, заслужений учитель України, генерал козацтва, автор меморіалу Івану Гонті та гайдамакам у селі Гонтівка, монументів Кобзареві, пам'ятника козацькому полковнику Данилу Нечаю.

Відкриття меморіальної дошки видатній учительці, активній громадсько-культурній діячці, депутатці Трудового Конгресу України, голові Кам'янець-Подільської повітової народної управи, безпосередній учасниці національно-визвольного руху 1917-1920 років та трьох воєн, письменниці - Олімпіаді Михайлівні Пащенко відбулося 11 жовтня 2019 р. в Гонтівській ЗОШ І-ІІІ ст. Чернівецької селищної ради що на Вінничині [115].

Історичний репортаж «Вінничани в історії - Олімпіада Пащенко» був розмістила на ютуб-каналі Вінницька обласна військова адміністрація [111].

На Кам'янецьчині де пройшли найплідніші роки діяльності Олімпіади Михайлівни теж вшановують громадську діячку. На честь 145 річниці з Дня народження О.М.Пащенко (6 серпня 2024 року) Національний історико-архітектурний заповідник «Кам'янець» презентував віртуальну виставку історичних досліджень життєвого шляху та творчості видатної педагогині, політичної та державної діячки [113].

Виставка - досє «Олімпіада Пащенко – просвітницька діячка Поділля» була організована в Кам'янець - Подільській центральній міській бібліотеці ім. Костя Солухи влітку 2024 року [116].

Ще одну віртуальну виставку на тему «Олімпіада Пащенко- видатна діячка Кам'янецьчини періоду УНР (1917 – 1920)» представила Хмельницька обласна універсальна наукова бібліотека в липні 2024 року [114].

За ініціативи римо-католицької громади на розгляд депутатів Кам'янець-Подільської ради в 2023 році подано прохання перейменувати частину вулиць на честь відомих поляків, які пов'язані з містом, або посідають важливе місце у житті польської громади. Зокрема, це родина Шульмінських: Олександр Шульмінський був бургомістром Кам'янця-Подільського у період УНР; його друга дружина Олімпіада Пащенко очолювала міське товариство «Просвіта»; старший син Станіслав, паллотин, став мучеником і нині є кандидатом на вівтар, а молодший Юрій став відомим архітектором в Аргентині. [112].

Рішенням 35-ї сесії Кам'янець-Подільської міської ради від 02.11. 2023 р., відповідно до Закону «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні й деколонізацію топонімів», депутати підтримали перейменування 127 вулиць і провулків Кам'янця-Подільського та 12 сіл громади і вулиця Кіргізова перейменована на вулицю відомої родини Шульмінських. Голова цієї родини Олександр, за походженням поляк, був міських бургомістром за часів УНР, а його друга дружина – Олімпіада Пащенко, очільницею місцевої Просвіти. Це подружжя доклало багато зусиль до заснування у місті над Смотричем першого Українського університету і було наочним символом польсько-української єдності та примирення. Син Олександра від першого шлюбу (дружина Гелена Виговська померла і похована у Кам'янці) Станіслав (1894-1941) став священником паллотиним і загинув мученицькою смертю у російській Ухті. Його беатифікаційний процес тепер знаходиться у Конгрегації до справ святих і можливо скоро його оголосять блаженним Католицької Церкви. Молодший брат від того ж шлюбу Мечислав став засновником природничого музею у Дубно та членом Волинського Товариства приятелів науки. Син Юрій від другого шлюбу з Олімпіадою Пащенко став талановитим архітектором і автором Українського Греко-Католицького Собору Покрови Пресвятої Богородиці у Буенос-Айресі.

Екскурсоводи міста розповідають про родину Шульмінських в оглядових екскурсіях по Старому місті. Адже колишній готель «Бельв'ю» є

одним із будинків, що оточують Троїцьку площу в Старому місті, а поруч із ним розташувалися колишній будинок Шульмінських (Зарванська, 8), в якому мешкали фундатори Кам'янець-Подільського державного українського університету Олександр Шульмінський і його дружина Олімпіада Пащенко, та колишній будинок пошти й телеграфу. Це триповерховий будинок №8 на сучасній вулиці Зарванській, який так і називають будинком Шульмінських, пов'язуючи цю назву з юристом Олександром Шульмінським та його другою дружиною Олімпіадою Пащенко-Шульмінською, ініціаторами створення в місті Кам'янці-Подільському державного українського університету. В Державному архіві Хмельницької області, у фонді Подільського губернського статистичного комітету, збереглися деякі переписні листи за даними на 28 січня (9 лютого за новим стилем) 1897 року. Саме на цю дату відбувся перший (і єдиний) перепис населення Російської імперії. Дані будинку збереглися і вказують, що він належав батькові Олександра Шульмінського – Павлові Іполитовичу. В переписному листі вказано, що домоволодіння складалося з одного триповерхового кам'яного будинку, покритого бляхою і мало 10 квартир, одна з яких порожня. Усього в домоволодінні Шульмінського мешкали 20 осіб чоловічої статі, 19 – жіночої (разом – 39), зокрема два селянина, три селянки [117].

Нажаль, не відомо чи встановлені пам'ятні знаки про перебування Олімпіади Пащенко в Дубно на Волині та на Львівщині. Але ця відома подолянка, насправді, вже стала легендою. Газета «Подолянин» від 18 Вересня 2024 р. опублікувала сумнівну замітку «23 травня у шпиталі помер 40-річний кам'янчанин – стрілець Андрій Пащенко. Він брав участь у боях на запорізькому напрямку, до останнього був вірним військовій присязі та українському народу, мужньо виконував свій обов'язок – захищав Україну, її свободу та незалежність. Саме мрії про вільну Україну спонукали його піти до війська добровольцем. За словами рідних Андрія, він був товариським і чуйним, ніколи не скаржився, як і його прабабуся – просвітницька діячка

Поділля Олімпіада Пащенко. Поховали Героя на Алеї Слави міського кладовища 3 червня» [117].

Отже, людська пам'ять – дивовижний інструмент. І якби не хотіла знищити кремлівська система деякі імена, історія все ж відкриває ці «білі плями», а нащадки меморіалізують їх, беруть за взірець подвижництво і відданість справі діячів, які утверджували гідність України. Важливо пам'ятати історичні постаті та події для того, щоб не забувати про шлях, який довелося подолати українській державі в своєму становленні.

ВИСНОВКИ

Українська революція 1917–1921 років – один з найскладніших періодів в історії українського народу. Це була вершина національно-визвольної боротьби, відродження української нації, а сформована тоді ідея державної незалежності стала визначальною для українського визвольного руху, довівши здатність українців до національного державотворення. Теперішня Україна є спадкоємицею державницьких традицій, закладених революцією 1917–1921 років. У різні історичні періоди до цієї справи були причетні кращі представники українського народу, котрі сповна віддавалися ідеї національного відродження. До когорти яких належить Олімпіада Михайлівна Пащенко. В історії Поділля її непересічна постать, посідає особливе місце. Мужня жінка пережила дві революції та три війни, не зламалась під тиском влади, дванадцять років була під наглядом та двічі мала бути розстріляна. Відома подільська освітянка - учасниця I всеукраїнського вчительського з'їзду, що відбувся у Києві на початку квітня 1917 р., делегована фаховим форумом до складу Української Центральної Ради, депутатка Трудового конгресу України, голова Кам'янець-Подільської повітової земської управи, голова шкільної ради Кам'янецького повіту, гласна Кам'янець-Подільської міської думи, голова української фракції думи, ініціатор заснування державного українського університету в Кам'янці-Подільському.

У магістерській роботі комплексно і всебічно проаналізовано наукові публікації вітчизняних дослідників, в яких розкриваються різні аспекти життєвого шляху та громадсько-культурної діяльності Олімпіади Пащенко. Опрацьовано документальні джерела, мемуарна література, епістолярний матеріал, доданий бібліографічний список праць Олімпіади Пащенко-Шульмінської по роках написання. Систематизовано наукові публікації вітчизняних дослідників Є.Сохацької, О.Завальнюка, В.Адамського, А.Семенової, В.Лозового, Б.Крищука, Е.Мельника та наголошено на особливій історіографічній цінності наукових розробок Є. Сохацької, О. Завальнюка, В.

Адамського. Відзначено, що попри наявний історіографічний масив літератури на сьогодні ще не має цілісного й дослідження про життєвий та громадсько-культурний шлях О. Пащенко.

У відповідному дослідженні окрім детального аналізу літературної спадщини Олімпіади Михайлівни Пащенко у галузі шевченкознавства, вдалося показати її автобіографічні праці. Її спадщина є знаковою не лише для розуміння і вивчення суспільної думки певного історичного періоду, а й для історії педагогіки, літератури. Дослідження творчого спадку О. Пащенко дає розуміння причин реакції української громадськості на перебіг світових політичних дискурсів: війн, громадянських конфліктів, становлення та поразки нової української державності періоду Української революції 1917–1921 рр.

У магістерській роботі було досліджено непростий життєвий шлях О.П.Пащенко, проаналізовано просвітницьку та державотворчу діяльність у знакові періоди національної історії. Про її долю і незламність можна знімати фільми, адже це була людина великої сили волі і витримки, їй не давали можливості працювати за фахом, друкувати свої праці, бути в одній країні з сином, а вона жила і творила всупереч усьому.

Проаналізовано вплив родини та сім'ї на її світогляд, стосунки з О. Шульмінським, який був не просто чоловіком та батьком їхнього сина, але й опорою, ідейним натхненником та підтримкою в еміграції та окупації на Волині.

У ході дослідження також вдалося з'ясувати основні чинники, які сприяли формуванню О. Пащенко як громадсько-політичної діячки і подільської просвітянки. Показано, що тільки в тісній співпраці з іншими представниками українського відродження, відомими просвітянами Поділля К. Солухою та Й. Сіцінським, головою Подільської губернської народної управи В.Приходьком та ректором І. Огієнком вдалось у Кам'янці-Подільському відкрити український університет. І О.М.Пащенко, як секретар комісії, представниця педагогічної громадськості і повітового земства, доклала багато зусиль, аби він запрацював. А її організаторський хист, людські якості сприяли

швидкому вирішенню значного ряду матеріальних питань - складової частини великого університетського проекту. Вона стала і першою дослідницею історії становлення і функціонування цього вищого навчального закладу на Поділлі.

Окремо у магістерській роботі було досліджено освітню діяльність Олімпіади Михайлівни, її вчителювання в Тифлісі, Могилівській школі, Ставецькій земській школі Радомисльського повіту, 2-му Фільварецькому парафіяльному училищі, викладаючи водночас і в приватній 7-класній чоловічій комерційній школі Мазінга. О. Пащенко, будучи активною освітянкою, заступником голови «Просвіти», секретарем університетської комісії по відкриттю Кам'янець-Подільського державного Українського університету брала активну участь в створенні української національної школи - однієї з складових частин державотворення. Її наполегливістю та старанням за роки Української революції 1917–1921рр. у Кам'янецькому повіті вдалося розвинути мережу початкової ланки освіти, українізувати її, організувати різноманітні курси з підготовки вчительських кадрів та відкрити гімназію в селі Кутківці. А ще, розпочати навчання українською мовою в початкових школах, а в 1918 році відкрити середню школу – українську гімназію ім. Степана Руданського.

На основі широкого кола сучасних джерел проаналізовано найбільш плідну діяльність О. Пащенко на посаді голови Кам'янець-Подільської повітової земської управи в 1918–20 роках, голови Повітової Шкільної Ради, заступника голови «Просвіти». Високо оцінено її участь в Трудовому конгресі та міській думі.

В роботі віддзеркалена діяльність громадської діячки в Українській Центральній Раді та відмічено, що Олімпіада Михайлівна була однією з одинадцяти жінок Української Центральної Ради та входила до її першого складу від Українського педагогічного товариства. О. Пащенко і її ім'я у усіх трьох списках членів УЦР, поряд з представницями освіченого жіноцтва: Л. Старицькою-Черняхівською, М. Грушевською, С. Русовою, З. Мірною...

О. М. Пащенко в добу Української Центральної Ради входила до складу Кам'янецького повітового земства та повітового біженецького комітету, який відігравав вагомий роль у вирішенні побутових проблем переміщених осіб. Олімпіада Михайлівна входила до складу комітету на рівні заступника і складений нею фінансовий кошторис на забезпечення різних потреб біженців і також доволі принципові та чіткі рішення окремих нарад дозволили врятувати життя багатьох людей та пом'якшити умови їхнього перебування на Поділлі.

Окремо аналізується літературознавчий доробок О. Пащенко, присвячений Т.Г. Шевченку. Констатується важлива роль, яку відіграла творчість, життєвий шлях та поетичне слово Тараса Григоровича Шевченка. І особистість Олімпіади Пащенко є прикладом впливу Шевченка на піднесення національної свідомості українців.

Вперше досліджено процес меморіалізації імені О. Пащенко. Розкрито шляхи увіковічнення діячки і це не тільки дослідження істориків, спогади її однодумців, але й в назви вулиць та меморіальні дошки.

Насамкінець, хотілося б зазначити, що провідну роль у відродженні національного руху в роки Української революції, яка позначилася на розвитку освіти, як частини державотворення відіграли представники української інтелігенції, які реформували успадковані від російської держави загальноосвітні школи, через процес українізації, відкриття нових українських шкіл, що стало одним із важливих реальних результатів національного відродження, серед яких особливий внесок зробила О. Пащенко.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

ДЖЕРЕЛА:

1. Державний архів Хмельницької області (далі: ДАХМО). – Ф. Р – 1158. – Оп. 1. – Спр. 1. – 5 арк.
2. Кам'янець-Подільський міський державний архів /КПМДА/. – Ф.249. – Оп.3. – Спр. Арк. 14жв
3. Кам'янець-Подільський міський державний архів /КПМДА/. – Ф.582. – Оп.1. – Спр.3 Арк. 52
4. ЦДАВО України. Ф. 799, оп. 1, спр. 10, арк 1–1 зв.
5. ЦДАВО України. Ф. 799, оп. 1, спр. 10, арк 16. арк. 6.
6. ЦДАВО України. Ф. 799, оп. 1, спр. 10, арк 40.
7. ЦДАВО України. Ф. 799, оп. 1, спр. 10, арк арк. 5.
8. ЦДАВО України. Ф. 799, оп. 1, спр. 10, арк. 3–3 зв.
9. ЦДАМЛМ України.-Ф.39.-Оп.1-Спр.13-Арк.236
10. ЦДАМЛМ України.-Ф.39.-Оп.1-Спр.13-Арк.6
11. ЦДАМЛМ України.-Ф.39.-Оп.1-Спр.13-Арк.8
12. ЦДАМЛМ України.-Ф.39.-Оп.1-Спр.62-Арк.1
13. Центральний державний архів вищих органів влади І управління України. – Ф.2201.– Оп.1. – Спр.153. – Арк.10
14. Центральний державний архів-музей літератури та мистецтва України

ЛІТЕРАТУРА:

15. Адамський В. Р. «Просвіта» і проблема становлення вищої освіти на Поділлі в добу Центральної Ради. Подільська «Просвіта»: історія і сьогодення: зб. наук. пр. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. С. 44–53.
16. Адамський В. Р. Доля інтелектуальної спадщини О. М. Пащенко крізь призму листів В. Я. Кривицької. Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків: мат. IV міжнародної наук.-практ. конф.,(м. Кам'янець-Подільський, 17–18 травня 2012 р.). Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори», 2016. С. 274–284.

17. Адамський В.Р. Життєпис Олімпіади Пащенко крізь призму власного інтелектуального доробку. Пащенко О. М. Матеріали до життєпису /упоряд., автор передм. В. Р. Адамський. Хмельницький: ПП Мельник А. А., 2012. С. 5–63.

18. Адамський В. Р. Інтелігенція Поділля і заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету. Місто Хмельницький в контексті історії України: мат. III наук.-краєзнавчої конф. Хмельницький: ПП Мельник А. А., 2011а. С. 234–242.

19. Адамський В. Р. Кам'янець-Подільський державний український університет в рецепції О. М. Пащенко середини 1930-х років. Подільська еміграція в контексті європейської та світової культури: мат. міжнародної наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 17–18 березня 2011 р.). Хмельницький: ПП Заколотний М. І., 2011б. С. 88–93.

20. Адамський В. Р. Олімпіада Пащенко в громадському русі Поділля доби Української революції 1917–1920 рр. (на матеріалах «Земства»). Духовні витоки Поділля: жінки в історії краю: мат. всеукр. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 1 березня 2012 р.). Хмельницький: ПП Заколотний М. І., 2012а. С. 57–65.

21. Адамський В. Р. Особовий фонд Олімпіади Пащенко в архівних зібраннях ЦДАМЛМ України. Духовні витоки Поділля: педагоги в історії краю: мат. всеукр. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 21 березня 2013 р.). Хмельницький: ПП Заколотний М. І., 2013. С. 362–368.

22. Адамський В. Р. Тарас Шевченко у житті та творчості Олімпіади Пащенко-Шульмінської. Пащенко-Шульмінська О. М. Моя Шевченкіана /упоряд., автор передм. В. Р. Адамський. Кам'янець-Подільський: «Медобори-2006», 2014. С. 7–22.

23. Адамський В. Становлення Кам'янець-Подільського університету: візія сучасників // Педагогічний дискурс : зб. наук. праць / гол. ред. А. Й. Сиротенко. – Хмельницький : ХГПА, 2008. – Вип. 4. – С. 5–13.

24. Адамський В. Р. Ідея національного університету за доби Центральної Ради: спроба реалізації. Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. праць / гол. ред. кол.: О. П. Реєнт. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2017. Т. 24: Присвячено 100-річчю подій Української революції 1917–1921 років. С. 15–27.

25. Адамський В. Р. Нові документи з національного архівного фонду про діяльність О. М. Пашенко. Перша Чернівецька наукова історикокрасназнавча конференція, присвячена 100-річчю Української революції 1917–1921 рр.: мат. конф., (6 жовтня 2017 р., смт. Чернівці) / ред. кол.: Ю. А. Зінько (гол.), С. Д. Гальчак (співгол.), А. В. Войнаровський (відп. секр.). Вінниця: ПП Балюк І. Б., 2017. С. 14–23.

26. Адамський В. Р. Свято відкриття Кам'янець-Подільського державного українського університету: невідомі сторінки. Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник.: серія філологічна / ред. кол.: Л. М. Марчук (гол. ред.), В. П. Атаманчук (відп. ред.) та ін. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2017. Вип. XIV. С. 6–15.

27. Адамський В. Р. Симон Петлюра на Поділлі у 1919 році (До 100-річчя з часу перебування у м. Кам'янці-Подільський Директорії та уряду УНР). 55 Календар знаменних і пам'ятних дат Хмельниччини на 2019 рік: реком. бібліогр. довід. / К. А. Чабан (відп. за вип.). Хмельницький: ФОП Стрихар А. М., 2018. С. 55–58.

28. Адамський В. Р., Кришук Б. С., Телячий Ю. В. «Просвіти» Поділля в добу Директорії УНР (1918–1920): Дослідження. Документи. Матеріали. Хмельницький: ФОП Цюпак А. А., 2016. 428 с.

29. Адамський В. Р. Просвітницький рух на Поділлі в добу Української Центральної Ради: історіографія проблеми. Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: зб. наук.-красн. праць / ред. кол.: В. С. Прокопчук (гол.), І. А. Ісакова (відп. секр.), Л. В. Баженов та ін. Дунаївці; Кам'янець-Подільський: ПП Зволейко Д. Г., 2019. Вип. 7. С. 72–99.

30. Адамський В. Р. Кам'янець-Подільський осередок партії соціалістів-революціонерів у травнілипня 1917 року. Матеріали XVI Подільської наукової історико-краєзнавчої конференції: Присвячена 55-річчю проведення першої Подільської історико-краєзнавчої конференції, 25-річчю діяльності Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при КПНУ імені Івана Огієнка /ред. кол.: С. А. Копилов (співголова), О. П. Ресент (співголова), Л. В. Баженов (відп. ред.) та ін. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня Рута», 2020. С. 51–57.

31. Адамський В. Р., Семенова А. М. Громадськоосвітня діяльність Олімпіади Пащенко на Дунаєвеччині. Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: зб. наук.-краєзн. праць /ред. кол.: В. С. Прокопчук (голова), В. Р. Адамський, Л. В. Баженов та ін. Дунаївці-Кам'янець-Подільський: ПП Зволейко Д., 2020. Вип. VIII. С. 69–77.

32. Баюк М. І. Становлення освіти на Поділлі в період української революції (за матеріалами двотомника «Освіта» 1918-1919 рр.) / М. І. Баюк // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету : історичні науки. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, 1999. – Т. 3(5). – С. 272.

33. Верстюк В., Осташко Т. Діячі Української Центральної Ради: Біографічний довідник. – К., 1998. – С.222.

34. Дмитренко Т. Біля витоків українського державотворення.— Наше дзеркало.— Вересень, 2014.

35. Дмитренко Т. Земля Дубенська. Вічний поклик історії.— Рівне: Дятлик М., 2015.— 416 с.

36. Доценко О.Літопис Української Революції. Матеріали й документи до історії Української революції. Тарнів-Львів, 1924. Т.ІІ. Кн.5. 400 с.

37. Доценко О. Літопис Української революції. Матеріали й документи до історії Української революції. Київ-Львів, 1923. Т.ІІ. Кн.4.364 с.

38. Завальнюк О. М. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918–1921 рр.). Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2006. 632 с.

39. Завальнюк О. М. Олімпіада Пащенко – перша дослідниця історії Кам'янець-Подільського державного українського університету. Український історичний збірник. 2002. Вип. 4. С. 300–308.

40. Завальнюк О. М. Українська еліта і творення національної університетської освіти: фундатори й будівничі (1917–1920 рр.). Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2005. 496 с.

41. Завальнюк О. М. Утворення і діяльність державних українських університетів (1917–1921 рр.): монографія. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. 644 с.

42. Завальнюк О. М. Олімпіада Пащенко: на захисті українських інтересів за польського адміністрування на Кам'яничині (листопад 1919–липень 1920 рр.) Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник. – Хмельницький: ФОП Стрихар А. М., 2020. – Вип. 27. – 198 с.

43. Завальнюк О. М. Громадський діяч О. П. Шульмінський і заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918 р.) / О. М. Завальнюк // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К., 2004. – Вип. 7. – С. 166-175. 252.

44. Завальнюк О. М. Лікар-просвітянин К. Г. Солуха і Кам'янець-Подільський державний український університет (1918-1921 рр.) / О. М. Завальнюк // Історія України: маловідомі імена, події, факти : зб. наук. пр. – К. ; Кам'янець-Подільський, 2004. – Вип. 28. – С. 189-202.

45. Завальнюк О. М. Огієнко Іван Іванович // Завальнюк О. М. Українська еліта і творення національної університетської освіти: фундатори й будівничі (1917-1920 рр.) / О. М. Завальнюк. – Кам'янець-Подільський, 2005. – С. 92- 127.

46. Завальнюк О. М. Приходько Віктор Кіндратович // Завальнюк О. М. Українська еліта і творення національної університетської освіти: фундатори й

будівничі (1917-1920 рр.) / О. М. Завальнюк. – Кам'янець-Подільський, 2005. – С. 259-269.

47. Завальнюк О. М. Солуха Кость Григорович // Завальнюк О. М. Українська еліта і творення національної університетської освіти: фундатори й будівничі (1917-1920 рр.) / О. М. Завальнюк. – Кам'янець-Подільський, 2005. – С. 300-309

48. Завальнюк О. М. Святкування відкриття Кам'янець-Подільського державного українського університету – велика подія національно-освітнього життя України / О. М. Завальнюк // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський, 2008. – Т. 12. – С. 3-24. – («Просвіта»: с. 4, 9, 16, 17, 19).

49. Завальнюк О. М. «Просвіта» і Кам'янець-Подільський державний український університет (1918-1920 рр.) / О. М. Завальнюк // Подільська «Просвіта»: історія і сьогодення : зб. наук. пр. за підсумками регіональної наук.-краєзн. конф., 2-3 черв. 2011 р., м. Кам'янець-Подільський / [редкол.: О. М. Завальнюк (голова), О. Б. Комарніцький (відп. ред.), Л. В. Баженов та ін.]. – Кам'янець-Подільський, 2011. – С. 60-68.

50. Завальнюк О. М., Стецюк В. Б. Земства Поділля в добу Української революції 1917-1920 рр. /– Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. –220 с.

51. Завальнюк О. М. Подільська інтелігенція у формуванні загальноосвітньої школи в добу Української революції (1917–1920 рр.) : історичний нарис / Олександр Михайлович Завальнюк ; Кам'янець-Подільський нац. ун-т. – Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2017. – 61 с.

52. Завальнюк О. М. Будівництво української загальноосвітньої школи в роки національно-демократичної революції (1917-1920): історичний нарис / О.М. Завальнюк, Ю.В. Телячий. – Кам'янець-Подільський: «Абетка НОВА», 2001. – 212 с. 3.

53. Комарніцький О. Б. Стан освіти в містечках Подільської губернії в період Української революції (1917- 1920 рр.) / О. Б. Комарніцький // Освіта,

наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць. – Т. 2. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2002. – С. 40-52

54. Лозовий В. Духовні батьки університету (До річниці Кам'янець-Подільського Українського університету. Край Кам'янецький. 1992. 22 жовтня. С. 3.

55. Лозовий В. «Просвіта» на Поділлі в добу національно-визвольних змагань (1917-1920 рр.) / В. Лозовий, В. Нестеренко // Просвітницький рух на Поділлі (1906-1923 рр.) / Кам'янець-Подільське міське товариство «Просвіта», Іст.-культуролог. Поділ. братство ; [упоряд.: М. Мошак, В. Лозовий ; літ. ред. Є. Сохацька]. – Кам'янець-Подільський, 1996. – С. 28-41.

56. Лозовий В. С. Становлення та діяльність Подільської «Просвіти». Подільська «Просвіта»: історія і сьогодення: зб. наук. пр. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2001. С. 3–6.

57. Лозовий В. С. Кость Солуха – незмінний голова Подільської «Просвіти» / В. С. Лозовий // Проблеми духовного і національного відродження на Поділлі : наук. зб. за матер. всеукр. наук.-краєзн. конф., 9-10 листоп. 1995 р., м. Хмельницький. До 90-річчя утворення Подільської «Просвіти» / [редкол.: В. П. Мацько (голова), П. Я. Слободянюк, Є. І. Сохацька та ін.]. – Хмельницький ; К., 1995. – С. 14-15.

58. Малюта О. «Просвіти» і Українська Державність (друга половина XIX – перша половина XX ст.). Київ: «Просвіта», 2008. 840 с.

59. Мацько В. Високоліття Подільської «Просвіти» (До 110-річчя з часу заснування «Просвіти» на Поділлі). Календар знаменних і пам'ятних дат Хмельниччини на 2016 рік: ювілейне видання: рекомендаційний бібліограф. довідн. Хмельницький: ПП Заколотний М. І., 2015. С. 119–122. (120).

60. Мельник Е. Олімпіада Пашенко – просвітницька діячка Поділля. Жінка в науці та освіті: минуле, сучасність, майбутнє. Київ: ПП Здоровило О. П., 2002. С. 310–315.

61. Огієнко І. Моє життя // Наша культура. – Варшава, 1935. – Кн.7. – С. 433.
62. Оніщенко О. В. Жінки в Українській Центральній Раді. Література та культура Полісся: Серія «Історичні науки». № 6: зб. наук. пр. Ніжин: НДУ імені М. Гоголя, 2016. Вип. 85. С. 81–90.
63. Пащенко О. Матеріали до життєпису / упоряд. В. Адамський. Хмельницький: ПП Мельник А. А., 2012. 469 с.
64. Пащенко О. Заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету / Олімпіяда Пащенко // Наша культура. – 1936. – Кн. 5 (14). – С. 332–346.
65. Пащенко О. Заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету / Олімпіяда Пащенко // Наша культура. – 1936. – Кн. 6 (15). – С. 413–420.
66. Пащенко О. Заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету / Олімпіяда Пащенко // Наша культура. – 1936. – Кн. 10 (19). – С. 671–676.
67. Пащенко-Шульмінська О. М. Моя Шевченкіана / Олімпіада Михайлівна Пащенко-Шульмінська; упоряд., авт. передм. В. Адамський. Кам'янець-Подільський: «Медобори–2006», 2014. 248 с.
68. Пащенко О. Як зародився Державний Український Університет у м.Кам'янці на Поділлі // Свято Поділля: Видання Подільського Українського товариства - С.6.
69. Походжук Д. Союз українок // Наша культура. - 1991. - № 6. - С. 12-13.
70. Приходько В. К. З історії повстання українського університету в Кам'янці на Поділлі / Віктор Кіндратович Приходько; упоряд. та авт. передм. В. Р. Адамський. Хмельницький: ПП Заколотний М. І., 2012. 103 с.
71. Приходько В. Під сонцем Поділля: Спогади. Вид.3-с. -Мюнхен: Вид-во ,1948. – С.6

72. Прокопчук, В. С. Дунаєвеччина: край і люди : [Електронна копія друк. вид.] / В. С. Прокопчук. - Кам'янець-Поділ. : Зволейко Д. Г., 2013. - 352 с. : фото, фото.цв. - бібліогр.: с. 260-280.

73. Прокопчук В. С. З історії просвітницького руху на Хмельниччині / В. С. Прокопчук // Проблеми духовного і національного відродження на Поділлі : наук. зб. за матер. всеукр. наук.-краєзн. конф., 9-10 листоп. 1995 р., м. Хмельницький. До 90-річчя утворення Подільської «Просвіти» / [редкол.: В. П. Мацько (голова), П. Я. Слободянюк (наук. ред), Є. І. Сохацька та ін.]. – Хмельницький ; К., 1995. – С. 19-20

74. Романова А. Слуга Божий отец Станислав Шульминский Sac/ 1894-1941 / науч. ред.. о. Чаплицкий. СанктПетербург,2005/ 84 с. : ил

75. Русова С. Наші визначні жінки. - Вінніпег (Канада), 1945. - С. 91-95

76. Сацюк О., Шульмінський Ю. Недоля євреїв у Дубні // Єврейському народові: зб. матеріал. конф.–Дубно, 2006.– С. 121–123.

77. Семенова А.М. Мемуарна та літературно-педагогічна спадщина Олімпіади Пащенко. Хмельницькі краєзнавчі студії: наук.-краєзнавч. зб. Хмельницький : ФОП Стрихар А. М., 2020. – Вип. 27. – 198 с

78. Семенова А.М. Літературно-педагогічна спадщина Олімпіади Пащенко крізь призму листів до В.Я.Кривицької 1968 року. Хмельницькі краєзнавчі студії: наук.-краєзнавч. зб.Хмельницький: ФОП СтрихарА.М., 2020. Вип. 28. С. 177–183- Вип. 29. С. 146–153.

79. Семенова А.М. Постать Олімпіади Пащенко в історико-педагогічних студіях вітчизняних дослідників //Журнал «Перспективи та інновації науки» (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина») № 9(14) 2022

80. Семенова А.М. Олімпіада Пащенко та проблема біженців на Кам'яниччині. Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник / [редкол. Баженов Л.В. (голова), Блажевич Ю.І. (співголова), Єсюнін С.М. (відп. секр.) та ін.] – Хмельницький : ФОП Стрихар А. М., 2019. – Вип. 21. – 138-145 с.

81. Семенко Л. Пащенко-Шульмінська Олімпіада (Олімпія) Михайлівна Українська революція (1917-1921) в іменах: вінницькі сторінки: біогр..довід. Упоряд. Т.Р.Кароева, відп. за випуск Ю.А.Зінько. Вінниця: ТОВ«ТВОРИ», 2019. С.166-167.

82. Сохацька Є. Життєва доля Олімпіади Пащенко-Шульмінської (1879–1972 рр.): злети, забуття і повернення. Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Філологічні науки. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, 2000. Вип. 4. С. 210–218.

83. Сохацька Є. І. Олімпіада Пащенко про рідне слово в школі. []. Музично-педагогічна і творча діяльність М. Леонтовича в контексті відродження національної освіти та культури. Кам'янець-Подільський, 1997. С. 218 – 226.

84. Сохацька Є.І. На варті українства: Статті з літературознавчого та культурологічного доробку. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2004. 380 с.

85. Сохацька Є.І. Олімпіада Пащенко - діячка «Просвіти» та організатор українського шкільництва на Кам'янецьчині (1917–1920 рр.). Просвітницький рух на Поділлі (1906–1923 рр.). Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільське міське товариство «Просвіта», 1996. С. 85–95.

86. Сохацька Є.І. Олімпіада Пащенко-Шульмінська – сподвижниця Івана Огієнка. "Українське слово", 1997, 23 січня

87. Сохацька Є. І. Подружжя Шульмінських в історії Кам'янця-Подільського 1908–1920 рр. В кн.: Поляки на Хмельниччині: Погляд крізь віки. Хмельницький, 1999

88. Сохацька Є.І. Олімпіада Пащенко – організатор українського шкільництва на Кам'янецьчині (1917-1920 рр.) // Педагогічний вісник. Хмельницький, 1996. №1. С.27-29.

89. Сохацька Є.І. Олімпіада Пащенко – визначна діячка Кам'янецьчини епохи УНР (1917-1920 рр.) // Проблеми духовного і національного

відродження на Поділлі: матеріали Всеукр. наук.-краєзн. конф., м.Хмельницький, 9-10 листоп. 1995 р. Хмельницький; Київ, 1995. С.26-27.

90. Сохацька Є. Олімпіада Пащенко – діячка «Просвіти» та організатор українського шкільництва на Кам'янецьчині (1917-1920 рр.) // Просвітницький рух на Поділлі (1906-1923 рр.) / Упоряд.: М.Мошак, В.Лозовий. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. міське тов-во «Просвіта», 1996. С.85-95.

91. Сохацька Є.І. Олімпіада Пащенко – організатор українського шкільництва на Кам'янецьчині (1917-1920 рр.) // Педагогічний вісник. Хмельницький, 1996. №1. С.27-29

92. Сохацька Є.І.Олімпіада Пащенко – визначна діячка українського громадського і культурно-освітнього руху // Жінки України: історія, сучасність, та погляд у майбутнє: матеріали між нар. наук.-практ. конф., 4-5 лист. 1995 р. Дніпропетровськ, 1996. С.22-26.

93. Сохацька Є.І. Олімпіада Пащенко – діячка освітянського руху поч. ХХ ст. Перша Могилів-Подільська краєзнавча конф., жовт. 1996 р. Могилів-Подільський, 1996. С.136-140.

94. Сохацька Є. Олімпіада Пащенко про рідне слово в школі // Музично-педагогічні і творча діяльність М.Леонтовича в контексті відродження національної освіти та культури. Наукові доповіді першої Всеукраїнської науково-практичної конференції (10-12 грудня 1997 року): До 120-річчя від дня народження. Кам'янець-Подільський, 1997. С.218-226.

95. Сохацька Є.І. Олімпіада Пащенко-Шульмінська – сподвижниця Івана Огієнка // Іван Огієнко (митрополит Іларіон) і виховання національносвідомої особистості: наук. доп. Всеукр. наук. конф. / Київський міжрегіональний інститут удосконалення вчителів ім. Б.Грінченка. Київ, 1997. С.79-82.

96. Сохацька Є.І.Подружжя Шульмінських в історії Кам'янецьчини// Кам'янецьчина в контексті історії Поділля. Науковий збірник. Кам'янець-Подільський: Центр дослідження історії Поділля Ін-ту іст. Укр. НАН Укр., 1998. Т..2. С.54-55.

97. Сохацька Є.І. Організаторсько-педагогічна діяльність Олімпіади Пащенко-Шульмінської періоду УНР (1917-1920 рр.) // Освіта й виховання в Польщі й Україні (XIX-XX ст.): матеріали міжн. наук.-практ. конф., 20-22 трав. 1998 р. Ніжин, 1998. Ч.2. С.182-189

98. Сохацька Є.І. Шевченко у житті Олімпіади Пащенко (1879–1972): до проблеми національної самоідентифікації // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: зб. наук.-красн. праць.– Кам'янець-Поділ., 2013.– Вип. V.– С. 193–201.

99. Сохацька Є. Олімпіада Пащенко-Шульмінська – призабута освітянка / Євгенія Сохацька // Жінка в науці та освіті: минуле, сучасність, майбутнє: матеріали Третьої міжнар. наук.-практ. конф. «Жінка в науці та освіті: минуле, сучасність, майбутнє» та Другої міжнар. наук.-практ. конф. «Тендерний компонент у структурі вищої технічної освіти і природничих наук», м. Київ, 3-5 листоп. 2005 р. – К., 2005. – С. 356-361.

100. Сохацька Є. І. Український прорив: Подільська «Просвіта» на сторінках «Ради» (1908-1914 рр.). До 100-річчя від часу заснування Подільської «Просвіти» (1906 р.) / Євгенія Сохацька // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський, 2005. – Т. 5. – С. 247-261.

101. Список членів Подільського українського товариства "Просвіта" станом на 1 січня 1914 р. В кн.: Просвітницький рух на Поділлі (1906–1923 рр.). Кам'янець-Подільський, 1996

102. Спогади Ігоря Свешнікова // Зошит спогадів. Кабінет історії ДІКЗ м. Дубна – 1995. 7. Спогади Романа Яцюка // Зошит спогадів. Кабінет історії ДІКЗ м. Дубна – 1999

103. Телячий Ю.В. Культурно-освітнє життя Поділля в період Центральної Ради (березень 1917 р. – квітень 1918 р.): 3 хроніки подій / Ю. В. Телячий // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. – Т. 6. – С. 3-9.

104. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У двох томах / Упор.: В. Верстюк, О. Бойко, Ю. Гамрецький та ін. Київ: Наукова думка, 1996. Т.1.

105. Черняк В. В. Олімпіада Пащенко – видатна уродженка Вінниччини. Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. Вінниця, 2007. С. 195–199.

106. Центральний державний архів вищих органів влади України (далі - ЦДАВО України). - Ф. 1П5.-ОП. І.-Спр. 21.-Арк. 55-55зв.; Нова Рада. - 1917.- 27 квітня;

107. Черняк В. Діяльність Товариства Червоного Хреста в м. Дубні за спогадами О. Пащенко-Шульмінської. Матеріали III Волинської Міжнародної історико-краєзнавчої конференції. Житомир, 2010. С. 241–244.

108. Черняк В. Діяльність товариства Червоного Хреста у м. Дубно (1941–1943 рр.). Воєнна історія України. Волинь та Полісся: зб. наук. пр. Київ, 2013. С. 438–440.

109. Чикаленко Є. Уривок з моїх споминів за 1917 р.-Прага, 1932. -С. 10.

110. Яременко В. І. Подільська «Просвіта» (1906-1914 рр.) за спогадами Віктора Приходька / В. І. Яременко // Проблеми духовного і національного відродження на Поділлі : наук. зб. за матер. всеукр. наук.-краєзн. конф., 9-10 листоп. 1995 р., м. Хмельницький. До 90-річчя утворення Подільської «Просвіти» / [редкол.: В. П. Мацько (голова), П. Я. Слободянюк (наук. ред), Є. І. Сохацька та ін.]. – Хмельницький ; К., 1995. – С. 20-22.

111. Відеопроєкт Вінницької ОДА «Вінничани в історії - Олімпіада Пащенко» – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=XTpWi-ZwtkM>

112. Джерело: CREDO: <https://credo.pro/2022/11/333321>

113. НІАЗ «Кам'янець» 145 років з Дня народження видатної педагогині, політичної та державної діячки Олімпіади Михайлівни Пащенко. Режим доступу: https://www.facebook.com/niaz.kamenec/posts/pfbid0bKo4mZzAwhS9175yLqGmbiPMK1aAk92mEYPsCD742xhsqGfe7enQxyqro1ssHvjcl?locale=ms_MY

114. Пащенко Віртуальна виставка «Олімпіада Пащенко – видатна діячка Кам'янецьчини періоду УНР (1917 – 1920)». Режим доступу:

<https://youtu.be/sBqIjoliVpw>

115. Відкриття меморіальної дошки видатній учительці, письменниці - О.М.Пащенко. Режим доступу: <https://chernivci-osvita.gov.ua/news/09-32-41-15-10-2019/>

116. Виставка - досьє «Олімпіада Пащенко – просвітницька діячка Поділля» Режим доступу: https://www.facebook.com/niaz.kamenec/posts/pfbid0bKo4mZzAwhS9175yLqGmbiPMK1aAk92mEYPsCD742xhsqGfe7enQxyqro1ssHvjcl?locale=ms_MY

117. Будинок Шульмінських. Режим доступу:

<https://podolyanin.com.ua/history/48405>

118. Різні долі-одна мрія. Режим доступу: <https://podolyanin.com.ua/news/70583/>